

GİZEMLİ BİR DİN (19. YÜZYIL OSMANLI ÇUKUROVASI'NDA NUSAYRÎ ALEVÎLERİ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI) *

J. Theodore BENT **

Açıklamalar ekleyerek İngilizceden çeviren: Ufuk Ali KAFTANLI ***

* Çeviri-makalenin orijinal künyesi için bk. (James) Theodore Bent (1891a). “A Secret Religion”. *The Cornhill Magazine*. 1891/XVI. 65-74. Bent'in -dönem konjonktüründe normal karşılanabilecek- başlığına, yazının muhtevâsını daha iyi aktarabilmek gayesiyle “()” içinde yeni bir ekleme yaptık. Tercümede “[ ]” arasında belirtilen tüm ifadeler, tarafımızdan konuldu. Buna binaen ana metinde “()” içine yazılanlar, J. T. Bent'e aittir. Tüm dipnotlar, sonnot, bibliyografya (kaynakça) ile “Ekler” kısmında asıl hali ve transkripsiyonu sunulan Osmanlıca belge çevirmence hazırlanmıştır. Pek çok açıdan elimizdeki bu çeviriyi takviye eden ve yine Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi'nde (2021/23. Sayı) yayımlanan Bent'in “*The Yourouks of Asia Minor*” (Küçük Asya'nın Yörükleri) tercümümüzde tashihi elzem birkaç nokta bulunmaktadır. Bunlardan biri, tarafımızdan sehven eksik bırakılmış küçük bir çeviri detayı ve kalan ikisiyse, yorucu editoryal süreçte meydana gelen düzelti hatalarıdır: 1.) Bent, 2021: 236'da “...onları çiçeklerle süsler, *diğün şenliklerinde şarap sunar* ve de...” cümlesinde, şimdi eklediğimiz *eğik* kısım bulunmalıdır. 2.) Bent, 2021: 225'te 14. dipnota girilen veri, “Metinde, “*Nestorian*” biçimindedir.” şeklinde değişmelidir. “Metinde, “*Ansâirez*” biçimindedir.” dipnotu, aynı sayfada bahsedilen Nusayrîleri tanımlamak için kullanılmıştı. 3.) Bent, 2021: 244'te 54. dipnotta “*Tabtacı zümreleri konu etmişti.*” cümlesi, kısaca “*Tabtacılar*” olma mecburiyetindedir: Kast edilen şey, Hâmid Sadî'nin, Luschan'ın eserini (*Die Tachtadschy*) tercüme ettiği “*Tabtacılar*” başlıklı çeviri-makalesidir.

** J. Theodore Bent (1852-1897)'in klasik biyografisi, diğer çalışmaları ve gezileri için bk. Bent, 2021: 221; Encyclopædia Britannica, 1910: 746; The Geographical Journal, 1897: 670-671.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Yeni ve Yakınçağ Araştırmaları. ufukalikaftanli@outlook.com.tr. ORCID: 0000-0003-0250-239X.

Geçen kış, -günümüzde, artık Aziz Paul'un zamanındaki vaziyetinden bambaşka ve şüphesiz alelade bir şehir olan- Tarsus kentinde;¹ Doğu'da Nusayrî² olarak bilinen özgül bir ırkın arasında birkaç hafta harcadım. Nusayrîler, kendi toplumları içinde gizli bir din [inanç] yaşarlarken, dış dünyaya karşı Muhammedî [Müslüman] olduklarını iddia ediyorlar. Mevzûbahis gizli din; dediklerim arasında bir tür hür masonluktur ve [haliyle] ben de saat içine saklanmış o hanımefendi gibi,³ Nusayrîleri kuşatan sır perdesini aralamak için çok güçlü bir tutku geliştirdim.

Lord Beaconsfield, 'Tancred' adlı romantik öyküsünde, doğal yaşam [yerleşim] sahası Lübnan olan aynı halkın, şiirsel ve kısmen düşsel bir açıklamasını sunar. [Öyle ki], Lord Beaconsfield'in genç kahramanı bu dağların kalbine nüfuz etti ve

1 Antik ölçekte Asurca "Tarzi", Hititçe "Tarsa" ve Helencede "Ταρσοός/Tarsós" (Roma'da ise "Tarsus") nâmı verilen Tarsus, bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde Mersin'in bir ilçesi konumundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus, Bent'in coğrafyayı gezdiği sırada (M. 1890/H. 1307) ülkenin Adana Vilâyeti'ne bağlıydı ve bürokratik düzlemde Mersin'in sancağa/mutasarrıflığa dönüştürülerek Tarsus'un da bir kazâ hüviyetiyle Mersin'e bağlanması konuşuluyordu (BOA., MV., n. 48/40; 49/50; DH.MKT., n. 1666/85; 1684/93). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus'un tarihsel-coğrafi bağlamda konumu, ast olarak bağlılığı, süreçteki idari dönüşümü için *Osmanlı Yer Adları* sözlüğünde bk. (Sezen, 2017: 763). Ayrıca *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*'nde krş. (Ünal, 2020: 436). Akbayar, yine Adana-Mersin noktasında Tarsus'un yerine dair malumat aktarır (2001: 156). İlgililer, Adana/Tarsus/Mersin'i içine alan ve Anadolu (Osmanlı) Akdenizi'nin güneyden çevrelediği Çukurova'nın Osmanlı döneminde yapılmış haritalarını inceleyebilir. Bk. BOA., HRT.h., n. 489; 488; 1819; 1686 (Nem ve uğradığı tahribat nedeniyle okunamaz haldedir.); 2424. Kadim ve modern zamanın Tarsus'u hakkında daha fazla veri için bk. Wikipedia (the free encyclopedia) (2021). *Tarsus, Mersin*. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Tarsus,_Mersin (Erişim tarihi: 22.09.2021); Nişanyan Yeradları (Index Anaticus) (2021). *Türkiye ve Çevre Ülkeler Yerleşim Birimleri Emmanteri - Tarsus*. Erişim adresi: <https://nisanyanmap.com/?yer=36075&charitasi=tarsus> (Erişim tarihi: 22.09.2021). Bizzat Bent'in şehir üzerine kaleme aldığı ve 1890'lardaki haline ışık tuttuğu makale için bk. 1890b: 569-575.

2 Nusayrî terimiyle karşıladığımız kavramı, Bent "Ansairree, Nusayree, or Nasari" diyerek İngilizcedeki üç varyasyonla izah eder (Kelimelerin eğiklik vurgusu bana ait.).

3 İngiliz edebî-kültürel çevrelerinde; erkek-merkezli entelektüel masonluğun kadınlarda oluşturduğu merakı ifâde eden bu cümle, Bent tarafından ek bir beyan olmaksızın söylenmiştir. Bunun sebebini, dinleyicilerinin zaten anlatıyı çoktan biliyor olmalarında arayabiliriz. İlerleyen sayfalarda göreceğiz, Bent Çukurova (Tarsus/Mersin) Nusayrîleri hakkında bilgi elde edebilmek için, daha önce ağaç vasıtasıyla saklanarak onların ibadet ritüellerini izleyen bir Rum ile de konuşmuştu. Söz konusu Osmanlı yurttaşının, "merakla saat içine gizlenen leydinin" gerçek bir erkek versiyonu olduğunu düşünmek, temel düsturda mümkündür. Masonluk ve saate (klasik bir duvar saati değil de köşeye yerleştirilen özellikle dikine büyükçe bir tür) pusan hanım/leydi anlatısı üzerine muhtasar bir çalışma için bk. Harty, 1994.

Nusayrî[lerin] Kraliçesi ile O'nun⁴ belli belirsiz bir gölgesi olarak samimi ilişkiler kurdu.⁵ Şüphesiz, Lübnan Nusayrîlerin merkezidir. Tarsus'takilerse, aslında sadece bu merkezden bölgeye göç eden yerleşimcilerdir [*colonists*]. Fakat Tarsus, bahsi geçen insanları araştırmak için bilhassa çok verimli bir zemin teşkil eder. Çünkü Nusayrîler; burada temas kurmanın tehlike yarattığı Lübnan'ın ırak dağ köylerindeki gibi değil, onların esrarengiz dinsel törenlerini gözetleyerek neticelerini başkalarına iletmeye her vakit hazır Yunan, Ermeni ve Türklerin bulunduğu bir muhitte hayat sürerler. Birkaç yıl önce; Süleyman⁶ isminde bir Nusayrî, inancından vazgeçerek önce Yahûdi, sonra Yunan oldu ve ardından Protestanlık mezhebinde karar kılarak bir Amerikan misyonerin gözetiminde vaftiz edildi. Bu misyoner, Süleyman'ı topluluğun "Transactions" [*İşler/İşlemler*]'ında neşredilecek, gizemli Nusayrî akidesini büsbütün açıklayan bir metin kaleme almaya ikna etti.⁷ Böyle etraflı bir dönegin beyanlarına çok fazla güvenmesem de Süleyman'ın metni araştırmalarımı sürdürebilmem için kıymetli bir etkin faaliyet temeli oluşturdu.⁸

Tarsus Nusayrîleri, Arap *fellâhân*⁹ ırkındandır. Hoş endam ve gayretkeş hamaratlıklarıyla, neredeyse hepsi, atalarının yerleşimci olarak yaklaşık elli yıl önce

4 "Sbe". Kraliçe kastediliyor.

5 19. asırda (1804-1881) yaşayan Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli), İngiliz emperyalizminin Doğu Akdeniz'de Osmanlı, Fransa ve Rusya aleyhine tesisi/tahkimi için çabalayan bir başbakan olmanın yanı sıra, entelektüel kişiliği hâiz bir yazardı. İşte tam da bu noktada, onu Doğu'da "çıkarları olan Batılı" tipolojisinden sıyrabiliyor, "Doğu ile büyülenmiş" bir Batılı biçimine sokabiliyoruz. Nusayrî zümreleri de konu ettiği *Tancred: or, The New Crusade*. romanı için bk. Disraeli, 1847. B. Disraeli'nin hayatı, özellikle Akdeniz Dünyası ve Nusayrîler ile bölgenin dinsel otantikliğine geliştirdiği merak için bk. Jenkins, 1996; Feuchtwanger, 2000; Cesarani, 2016.

6 Metinde "*Suleiman*" şeklinde ifâde edilir.

7 Bahsedilen "Protestan" misyonerin adı: (Rev.) R. J. Dodds (1824-1870). Rev. R. J. Dodds'a, Bent'in kaynak olarak kullandığı Salisbury'de (1864: 228) rastlıyoruz. Ayrıca, Robert James Dodds'un *The Reformed Presbyterian Church of North America* (RPCNA) bünyesinde çalışarak "İsa'ya adadığı" hayatı için bk. Glasgow, 1888: 484-487.

8 "*Sonnot: James Theodore Bent'in Osmanlı Çukurovası'nda Yaşayan Nusayrîler Hakkındaki Gözlemlerinin Tablîlî*" bölümünde, söz konusu Süleyman (Süleyman el-Adani)'ın eseri ve yapıtın Batılı oryantalist çevrede uyandırdığı intiba/ilgi hakkında ileri okuma önerisinde bulunulmuştur.

9 Metinde "*fellabeen*" biçimindedir. Bent'in 1890'daki serüvenini önceleyerek bölge Nusayrîleri için üst-kimlik olan "*fellâhân*" terimini bünyesinde barındıran, Osmanlı arşivinde mahfûz türlü evrâk elde edilebilmektedir. Mesela bunlardan H. 4 ZÂ. (Zilka'de) sene 1234 (M. 25 Ağustos 1819)'e dek giden bir vesikada "*Adana ve Tarsus'da sâkin Tâjfe-i Fellâhân'm...*" ibâresi geçer (BOA., C.M.L., n. 11/461). İfâdenin belge üzerindeki Osmanlı Türkçesi biçimiye

Lübnan'dan göçtüklerinde beraberlerinde getirdikleri Arapçanın bir lehçesini [*dialect*] konuşurlar. Çoğunluğu şehrin kenar mahallerinde bulunan kamıştan kulübelerde yaşar. Hemen hemen tüm Nusayrîler, Cydnus nehrinin¹⁰ müttekâmil akıntısıyla sulanan ve mevcut kenti kuşatan bereketli bahçe kuşaklarının sahibi bahçıvanlardır. [Sayılarına gelirsek,] aşağı yukarı on bin gibi bir sayı rapor ediliyor: Kahir ekseriyeti Tarsus ve etrafında meskûnken, bazıları Kilikya ovasına serpilmiş köylerde otururlar. Nusayrîlerin bahçelerinden bazıları; kızıl narçiçekleriyle canlı [parlak] ve portakal çiçeklerinin mis gibi hoş kokusuyla, erken baharda görülesi güzel yerlerdir. Nitekim yaz gelince bu bahçeler, malarya [sıtma] yatağı haline gelir. Ki bu da Tarsus'u Doğu'nun en ölümcül noktalarından biri yapar.¹¹

Kendimizi tuhaf bir gerçeğin avucunda bulduğumuzda, gizemli Nusayrî inancına dair araştırmalarımızda çok fazla ilerlememiştik. Geçen yıl, Kuzey İran'a [*the north of Persia*] seyahat ettiğimizde; Ali'nin Allah [Tanrı] olduğu teorisine dayanan ve Perslerce [İranlılarca] Ali-İlâhî¹² nâmı verilen gizil bir dinin inançsal doktrinlerini inceledik.

(Görsel, BOA'nın kamuya arz edilen kısmından bilgisayarda ekran görüntüsü almak sûretiyle

yaratılmıştır.) şudur: Aynı doğrultuda H. 26 L. (Şevvâl) sene 1210 (M. 4 Mayıs 1796) târihli bir belgeye bkz. BOA., AE.SSLM.III., n. 317/18440.

- 10 Osmanlı vaktinde Tarsus'ta; temizlik, ark ağı ve onarım gibi meselelerle müteferrik zamanlarda gündeme gelmiş Berdân nehrinin, Bent'in 'Avrupa-merkezli Batılı kolektif hafızasına' bağlı adıdır. Bent'in çevresinde tarımcı Nusayrî ailelerin kümeleniğini söylediği Berdân (*Cydnus*) nehrinin 19. asra yayılan durumu için bk. BOA., İ.MVL., n. 73/1395; İ.MVL., n. 242/8767; DH.MKT., n. 15/29.
- 11 Bent'in ziyaretini gerçekleştirdiği -ve Nusayrîlerin bölgede bolca bulunduğu- süreçte Tarsus, sadece malarya (sıtma) hastalığıyla mücadele etmemiştir. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. asrın başlarına dek zengin bir veri havuzuyla izleyebildiğimize göre özelde Tarsus, genel Adana sahası (Osmanlı Çukurovası) veba, kolera, frengi ve çiçek türevi salgın hastalıklarla da uğraşmıştır. Hastalıkların bulaştığı kişileri müspet tabana oturtmak imkânsızsa bile, Nusayrîlerin modern tıbbın yeterince sirayet etmeği bir ülke ve zamanda yaşarlarken bölgedeki hastalıklardan uzak kalabildiğini düşünmek için bir neden yoktur. Osmanlı arşivinde bk. BOA., A.MKT.MHM., n. 564/2; A.MKT.MHM., n. 565/27; A.MKT.MHM., n. 345/36; A.MKT.MHM., n. 260/73; A.MKT.MHM., n. 254/82; A.MKT.MHM., n. 252/11; DH.MKT., n. 429/67; DH.MKT., n. 1963/48; DH.MKT., n. 387/24; DH.MKT., n. 380/63; DH.MKT., n. 917/6; İ.HUS., n. 38/9; İ.DH., n. 1326/9; İ.DH., n.1325/37; ŞD., n. 362/29; DH.MÜİ., n. 151/23; MF.İBT., n. 34/14.
- 12 Asıl nüshada “*Ali-ullah-bî*” şeklindedir. Ali-İlâhî Alevîleri'nin inanç doğaları hakkında bk. Khan, 1927; Stead, 1932; Stead, 1997: 474-477. Ali-İlâhî (Aliyyü'l-İlâhî/Aliyullâhî) etno-dini toplumunun Ali/Alevî-odak inanç akideleri noktasında bugünkü düşüncelerinin biçimi için bu kıymetli çağdaş gezi notuna bk. Küçükalfa, 2019. Ali-İlâhî zümreleri de içeren İran

Kısa sürede Tarsus Nusayrîleri'nin akideleriyle, [Kuzey İran'daki Ali-İlâhî grupların] neredeyse tıpatıp benzer olduğunu fark ettik. İran dağlarında, ziyaret ettiğimiz ve cemaatin de [esrarlı dinin/tarikatın], merkezlerinden olan bir köye 'Barba'¹³ Nasare [Nusayrî] deniliyor. Lübnan ve Tarsus Nusayrîleri'nde, herkes erken on birinci yüzyılda yaşayan ve 'Nasareli [Nâsıralı] yaşlı adam' ('barba' Arapçada 'yaşlı adam' manasına gelir.) denilen kişiyi dinlerinin kurucusu olarak lanse ediyor. Benzer şekilde, İranlı Ali-İlâhîler diyor ki: Nasare [Nusayrî] inançlarının kadim lideridir ve de [ölümünden sonra] adı köylerinde baki kalmıştır.¹⁴ Ali-İlâhîlere göre Ali; Müslümanların *Allah*, Hristiyanların *God* dediği rûhânî mutlak yaratıcıya müttekâbildir ve hâliyle inançlarını Farsça "*Ali, Allah'tır.*" diyerek beyân ederler.¹⁵ Zikredilen inançların özdeş doğası, bize şimdiye dek sadece Lübnan'ın bir uzantısı Nusayrî Dağları ile civar köylerine has olduğu varsayılan bu esrarlı dinin, bir dereceye kadar şaşırtıcı devasa boyutunu sundu. [Eski tezin aksine,] bu gizemli inancın, Akdeniz kıyılarından Hazar havalisine dek uzandığı ve Akdeniz-Hazar arasındaki vahşi diyarları sürüleriyle arşınlayan göçebe aşiretlerin dini telakkisini meydana getirdiği belirtilebilir. Gelecek tetkikler; büyük Afşar¹⁶ aşiretinin söz konusu inanca aidiyetini, Kürt¹⁷ klanlarının yanı sıra, Kızılbaş¹⁸ şeklinde isimlendirilen bir diğer kabilenin de aynı dinin başka bir biçimine intibak ettiğini kanıtlayacaktır.

Muhtemelen, bahsi geçen insanlar, yaşamlarını ikame ettikleri sahaların yabanılığın nedeniyle inançlarını çok uzun bir süre sükûn içinde koruyabildiler. Fakat Nusayrîliğin ortaya çıkışı ve tekâmülü meselesi, galiba her daim karanlıkta kalacaktır. Nusayrîler,

Alevileri için şu detaylı temel başvuru kitabına bk. Aksüt, 2012: 432-448.

- 13 Emin olmamakla birlikte, belki "Bâbâ" kastedilmiştir. Kelimenin, Batı'daki "yaşlı, ihtiyâr ve sakal" gibi anlamları dâhil edilebilir.
- 14 Nusayrîlik kışkırcısında konuşacaksak, -yer adı şeklinde tasarruf edildiğini unutmuyarak- "(Barba) Nasare" terimi bu etno-dinin kurucusu, 11. İmâm Hasan el-Askerî'nin çağdaşı Ebû Şuayb Muhammed b. en-Nusayr en-Nemîrî'yi imlemektedir. Nitekim Ali-İlâhî grupların Nusayrîler ile doğrudan bir organik bağlantıları olmadığını hatırladığımızda, Bent'in Kuzey İran'daki söz konusu Ali-İlâhî köyü için verdiği yer ve kişi adının ne'liğini düşünmek daha değerli hale geliyor. Bent, katı bir Hristiyan gibi davranmadığından mevzûbahis sayfaya yazdığı "*of Nasare*" ifadesinin, İsa'yı akla getirecek şekilde "Nâsıralı/Nâsrânî" türü Hristiyan "köklere" atf yapan bir alt-anlam içerdiğini düşünmüyoruz. Yine de "[ ]" ile gösterdik.
- 15 *Eğik* vurgu, tarafımdan yapılmıştır.
- 16 Asıl nüshada "*Afshabs*" şeklindedir.
- 17 Asıl nüshada "*Kourdisb*" şeklindedir.
- 18 Metinde "*Kizilbash*" biçiminde imlâ edilmiştir.

zahirde hepten İslâm'a [*Musulman faith*] mensuplar. Lakin bu durumun aksini ispat eden kanıtlar var: Camileri yok, kamuya açık dua etmiyor ve de Mekke'ye ya da herhangi farklı bir hac noktasına seyahate girişmiyorlar.

Andığım gizil inanç,¹⁹ onu inceleme gayretindeki araştırmacılar için zorluklarla doludur. Fakat şimdi izahına teşebbüs edeceğim hakikatler, üç farklı kaynaktan geliyor. İlki, Nusayrîlik dininden dönen Süleyman'ın yazdığı kitabın çevirisi;²⁰ ikincisi, güvenilir muhbirlerce Kuzey İran'daki aşiretlerin inançlarıyla ilgili bana verilen bilgi; üçüncüye, bu yıl Tarsus'ta gerçekleştirdiğim kişisel gözlem ile bölgedeki Yunan, Ermeni ve Protestanlardan elde ettiğim kanıtlardır. Görünüşe bakılırsa, danışıklı ağız birliği şansları bulunmayan mevcut üç bilgi kaynağı, geniş ölçekte ve detayların çoğunda birbirleriyle mutabıktır. Böylece zannediyorum, şu an bu dinin gizemlerinin ve muntazam yayılımının tatmin edici bir şekilde ortaya koyulduğunu düşünebiliriz.

Dinsel esrarın temel düsturu, Ali'nin Allah olduğuna inanmaktır. Ve duaları basit nitelikli tekil bir yakarıştansa, toplu münacat havasında pek nefis bir üslupla dile getirilir.²¹ Nusayrîler, ilâhları Ali'nin tanrısal tabiatını coşkulu bir adanmışlıkla ifade ederler. [İşte ona atfettikleri] gözde hitaplardan biri, meleklerin arı donuna bürünerek yeryüzünün en tatlı kokusunu özümsemek için dünyaya uğramalarına ilişkin inançlarının tezâhürü 'Arıların Emiri' [*Prince of Bees*]'dir. Ali, ayrıca 'cümle âlemin Yaraticısı [*the Creator of all things*],' 'Döl-şiken [*the Seed-burster*],²² 'âdemoglundun Nûru [*the Light of men*],' 'tek sahih Hakk [*the one true God*]' vb. biçimlerinde zikredilir. Nusayrîler, İranlı Şii'lerin yaptığını gibi Ali'nin [ona ölümlü insanların özelliklerini yükleyerek] bir erkek olduğu; yemek yiyip içki içtiği, çoluk çocuğa karışıp bir kadından doğduğu gibi kâfirâne lakırdılar edenleri lanetledikleri özel bir duaya sahiptir. Ali,

19 Makale boyunca Bent'in sürdürdüğü üslup, Ali-odaklılık (Alevilik) ve güneş/ışık/ata kültleri üzerinden Nusayrîler ile Ali-İlâhîleri aynı toplulukmuş gibi lanse etmektir. Dolayısıyla yer yer "gizemli inanç, Kuzey İranlı Nusayrîler vb." gibi genişletici ibareleri görürsek, bu realiteyi hatırlamamız isabetli olacaktır.

20 Söz konusu eser, Edward E. Salisbury (1814/1901)'nin "Notice of تأليف سليمان افندي الاذنى كتاب الباكورة السليمانية فى كشف اسرار الديانة النصرانية . *The Book of Sulaimân's First Ripe Fruit, Disclosing the Mysteries of the Nusairian Religion, by Sulaimân 'Effendi of 'Adbanab; with Copious Extracts.*" başlıklı çeviri-değerlendirmesidir. Bk. Salisbury, 1866.

21 Çeviri, Bent'in kullanmayı tercih ettiği "invocation" ve "supplication" kelimelerinden çıkarılabilecek nüansla yapılmıştır.

22 Tercüme edebileceğimiz diğer biçimleri: "Soy-kıran, döl-kurutan, ocak-söndüren, hayat-alan" vb.

tasavvurlarında semayı/cenneti [*heaven*] ve yeryüzünü idare eden; her şeye muktedir, herkesi görüp gözeten mutlak bir Allah'tır. Bu görkemli gizil inancın bağluları, genel akidelerde birleşmelerine rağmen, tüm dinlerin başına geldiği üzere çeşitli hiziplere [fırka-mezhep] tefriktir. Tarsus'ta öğrendiğime göre, genelde dört mezhebin var olduğu farz ediliyor.

İlki, *Şimâlîyye*²³ nam-ı diğer kuzeyliler veya Ali'nin güneşte ikamet ettiğine inananlardır. Kuzey İranlı Ali-İlâhîler de cümleten bu mezhebe merbûttur. Ali-İlâhîlerin *ziyaretleri*²⁴ yahut bir başka deyişle kutsal mekânları, tepelerin doruğuna konumlanmıştır ve büyük ihtimalle bu fırkanın muhtemel kökeni, İran'daki güneş tapıncının varoluşuna dek gidebilir. Yanı sıra, Ali-İlâhîliğin öncül dâîlerinin, etraflarında evvelden beri pratik edilen inançlarla kendi taze doktrinlerini imkân ölçüsünde karıştırma çabası da hesaba katılmalıdır. Dahası bugün, ateş yeme [yutma] becerileriyle dikkat çekerler. Ayrıca, müteveffâ azizlerine ait kutsal kabirlere, Ali'nin mübarek nûrunun nüzul ettiğini iddia ediyorlar; tam da aynı bölgenin kadim zamanlarında, Zerdüştilerin kendi ateş tapınakları hakkında söyledikleri gibi.²⁵

Nusayrîlerin bölündüğü ikinci mezhep: *Kilâzîyye*,²⁶ nam-ı diğer ay-tapıncılardır. Yani demem o ki, Ali'nin ayda kendisi için yarattığı bir sarayda oturduğunu ileri sürüyorlar. *Kilâzîler*, aya baktıklarında onun karanlık parçalarında; başında tacı, elinde Muhammed'in kılıcıyla²⁷ Ali'yi gördüklerini ikrâr ederler: Aslında Ali, bu hizip için hakikaten ayda yaşayan etten kandan bir kişidir. Biz Mersin ve Tarsus'tayken, aydaki Ali'nin sadık Arap fellahân müritlerinin, onun için düzenledikleri birkaç nahoş gece anmasına denk geldik. Dolunayda zilli teflere vurup, ürpertici bir tavırla ulumaları nedeniyle uyumak çok zordu. Bununla beraber yeni ayı hoşça karşılamak için [önünde] hafifçe eğilmek aralarında bir gelenektir, keza yeniayın hilalini temsilen ellerini iki yana açıp dua etmeleri de öyle. Tarsus ve Mersin'deki Arapların neredeyse tamamı

23 Metinde “*Şemalî*” ile imlâ edilir.

24 Metinde “*ziaret*” biçimiyle görünür.

25 Bent'in, ibadet konusu “*güneş*” vasıtasıyla, Osmanlı Akdenizi'nde yaşayan (Anadolu/Çukurova) Nusayrî Şimâlîler ile Kaçar İranı'nda bulunan Ali-İlâhîler arasında hiçbir özgül farklılığa vurgu yapmadan, doğrusal bir bağlantı kurması hem beklenesi hem de ilginçtir. Nihayetinde, İmâm Ali ve güneş taltifinde ortaklaşan bu insanlar, modern Alevilik çalışmalarının emekleme dönemine bile girmediği bir zamanda neşredilen bu yüz otuz senelik makalede pekâlâ aynı kefeye konulabilir.

26 Metindeki biçimi: “*Kalazîans*.”

27 Muhtemelen, Zû'l-fikâr (ذو الفقار) kılıcından bahsediliyor.

Kilâziyye'dir. Dolayısıyla, bu mezhebin özgül-ayırıcı yapılarını araştırmak için güzel bir fırsat yakaladık.

Nusayrîliğin bir diğer mezhebi, Ali'nin gökyüzünü mekân tuttuğuna inanır ve dualarına “Ey, göğü bezeyen Allah'ım/Alî'm!”²⁸ kalıbıyla başlarlar. Anlattıklarına göre, Ali her şeye nüfuz etmiştir, ilminin sınırı yoktur, her yerde hazır ve nazırdır.

Dördüncü hizbe göre, Ali alacakaranlıkta yaşar. Maalesef, son iki mezhep hakkında herhangi bir fikir oluşturmak için fırsatımız yoktu ve varsayıyorum, onlara sadece kendi dağlarının kuytu mıntıklarında tesadüf edilebilir. İşin özünde, Nusayrîliğin sözünü ettiğimiz ilk iki mezhepten müteşekkil bulunduğu söylenebilir ve benim tüm düşüncelerim husûsen onlarla sınırlıdır.

Nusayrîliğin en dikkat çekici özellerinden biri, Üçleme/Teslîs²⁹ [*Trinity*] inancıdır: *Baba Ali*, *Oğul Muhammed* ve *Kutsal Ruh Selmân el-Fârisî*'dir.³⁰ *Baba Ali*, onun hicâbı [örtüsü/peçesi] veya temsilcisi Muhammed aracılığıyla bir âdem [*man*] haline gelmiştir. Muhammed ise babasının [Ali'nin] krallığına döndükten sonra, Selmân'ı dünyalık işleri çekip çevirmesi için sorumlu kılmıştır. Bu Teslîs gizemi, Nusayrî dininde ikinci ana unsurdur. Evrensel açıdan, dört mezhepte de Teslîs'e inanılır ve bu itikadî kavram, teslîslerinin dayandığı üç kişinin adlarının ilk harflerine nispetle ‘A.M.S.’nin sırrı’ biçiminde adlandırılır.³¹ Bir Nusayrî –ya da kuzeyde daha yaygın söylendiği şekilde Nasari–³² yemin ettiğinde, her daim “Ayn, Mîm, Sîn’in sırrına imânla!”³³ diyerek ant içer. Nusayrîler arasında, en yaygın dua formlarından biri, ardı sıra beş yüz kez “Ayn, Mîm, Sîn” kelimelerini tekrarlamaktır.

28 İngilizce dua kalıbı, “*o thou who art the air.*” Kastedilenin doğrudan Ali olduğunu düşünmemek için bir neden yoktur.

29 Bent'in bir Hristiyan olması nedeniyle, şu raddeden sonra bu kelimeyi sadece “*teslîs*” şeklinde çevireceğiz.

30 Hristiyan teolojisinde görülen “Baba, Oğul ve Kutsal Ruh” kavramlarını vurgulamak için, mezkûr ifadeler tarafımızdan *egîk* yazıldı.

31 Yani Ali: A, Muhammed: M, Selmân el-Fârisî: S harfiyle sembolize ediliyor. Haliyle bu üçleme, “Ayn, Mîm, Sîn ahdi” denilecek olgu için yapıtaşdır.

32 Bent, ilk kavramı “*Ansairvee*” biçiminde imla ettiği için, ayrıca ikinci olarak “*Nasari*” teriminden bahsediyor. Buna binaen biz, bu özgül terimleri hepten “Nusayrî” şeklinde tercüme ettik.

33 İlk elden ulaşılabilecek ana Nusayrî kaynaklarıyla karşılaştırmak, böyle bir duanın daha albenili çevrilmesini sağlayabilir: “*faith in the mystery of the Ain, Min, Sin*”. (İtalik biçim bize aittir.)

Teslîsin üçüncü unsuru Selmân el-Fârisî [*Salman the Persian*] –yahut sıklıkla kısaltıldığı biçimiyle, Sîn– ile ilgili, birçok acayip efsane bulunur. Nusayrîler, Selmân el-Fârisî'ye 'haber getirci' [*the communicator*] şeklinde seslenir. Çünkü inançlarına göre Selmân el-Fârisî, Ali'nin irade ve inayetini insanoğluna bildirdiği aracıdır ve dünyanın yaratılışına nezaret ettiği farz edilir. Gezegekimizin atmosferik koşullarını yöneten, yine odur.

Söylenebilir ki; Ayn, Mîm, Sîn ahidinin [*covenant*]³⁴ esrarı; Akdeniz kıyılarından Kuzey İran dağlarına dek, tüm Nusayrîlerin mutabık kaldığı tek noktayı işaret eder. [Sanki] onda hür masonluktan bir şeyler var gibi: Göçebelerin, dindaşlarını özel bir tokalaşma yöntemiyle tanıdıkları anlatılagelir, ayrıca bir Nusayrî “Mü'minlerin Emiri Ali ve Ayn, Mîm, Sîn'in ahdi namına sana yemin olsun!”³⁵ dedikten sonra sözünden dönmeye cesaret edemez. Nusayrî cemaatlerin hakkında anlaştıkları bir başka şey, Arabistan'ın Nasaria³⁶ köyünde doğan pîr-i fânî [*the old man*] Nusayrî [Nasare]'nin; bu mübarek sırrın [Nusayrîlik] kâşifi olmasıdır. Nitekim Nusayrî, el-Hasîbî³⁷ denen bir başka dinsel otoritece gölgede bırakılmıştır. Ki Hasîbî, Nusayrîliği tekâmüle erdiren, hâlihazırda kullanılan çoğu dua kalıbının ona atfedildiği kutsal bir kişidir. Yine Hasîbî, tarih boyunca yaşamış tüm muhteşem erkek ve peygamberlerin, Ali'nin yeniden bedenlenmiş [*incarnation*]³⁸ hali olduklarını bildirmiş: Platon, Sokrates, Büyük İskender, İsa Mesîh ve İslâm'ın kurucusu Muhammed'i –esasında, geçmiş yüzyıllarda yaşayan ne kadar öne çıkmış zat varsa–, Ali'nin mütecessimi formunda lanse etmiştir. Bu duruma karşılık; tarihin önem arz eden kadınları, şöhretli erkeklerin eşleri –gariptir, Nûh ve Lût'un eşleri dışında– Selmân el-Fârisî'nin yeniden tecessüm etmiş bedenleridir.

34 Bent'in Ayn, Mîm, Sîn bileşkesi ile Hristiyanlığı hatırlatan “*Abd*” kavramını bir arada kullanması, onun Hristiyanlık ile Nusayrî Aleviliğini özdeşleştirme çabasından ileri gelebilir. Lakin evvelce söylediğimiz gibi, Bent tamamen bu fikre angaje değildir.

35 Dua kalıbı: “*I adjure thee, by the faith of the covenant of Ali, the Prince of Believers, and by the covenant of the Ain, Min, Sin.*” (İtalik biçim bize aittir.)

36 Çeviriye koyduğumuz biçim, asıl metinde geçenle aynıdır: “*Nasaria*”. “*Nâsıra*” ifâdesini andırmaktadır. Bent'in bu bilgiyi, Tarsuslu veya Mersinli yerel gayr-ı Müslim muhitten edinmiş olması mümkündür. Yanı sıra, hemen aşağıda zikrettiği Dr. Wolff'un Almanca “*Auszüge aus dem Katechismus der Nossairier*” (1849) başlıklı eserinde rastlanış olabilir. Ayrıca incelenmelidir.

37 Metinde “*Al Khusaibi*” şeklinde telaffuz edilir.

38 Yeniden bedenleşmeyi çeşitli oranlarda karşılayabilecek diğer kelimeler: Cisimleşme, tecessüm, hulûl ve tenâsüh.

Nusayrîlerce kutlanan dinî şenlikler ve edâ edilen törenler, belirgin biçimde Hristiyanlık kökenli gibi görünür. O kadar ki; Dr. Wolff dâhil bazı gözlemciler, Nusayrîliğin çürümüş bir Hristiyanlık biçimini temsil ettiğini ve kurucuları Nusayr'ın [*Nasar*] ismen Nâsıralı'dan [*Nazarene*] türediğine ikna olmuştur. Bu durum muhtemelen mümkün ve Nusayrîliğin sır [*mystery*] ile gizliliğe [*secrecy*] erkenden meyli [dışarıdan gelecek] zulümlerden kaçınmak içindi. Haliyle akıp giden yüzyıllar içinde, [bu Hristiyanlık mezhebine] ihtimal Nusayrîliğin sözümona müçtehidî el-Hasîbî [ve yandaşları] eliyle yoz [Hristiyanlık-dışı] pratikler sokuldu. Ancak bu tez, tamamen dayanaktan yoksun bir tahmin. Ayrıca Nusayrîlerin dinsel kılıgılarında Yahûdîlik ile saf İslâm'ın [*pure Mohammedanism*] çokça belirgin izini keşfedebileceğimiz için, ben öznel tabanda inanç büyüklerinin [geçmişte] doğrudan temas kurdukları toplulukların dinlerinde, kendilerini memnun kılacak ne varsa ödünç aldıklarını düşünmekten yanayım.

Nusayrîlerin tüm dinî erkânlarında [*feast*], şarap kadehi önemli bir yer işgal eder. Ki zaten bu şarap kadehine, Nusayrîlerce 'Ali'nin sûreti' [*The image of Ali*] denir. Kadehteki şarap, evvela erkâna başkanlık eden kişi tarafından –güneyde şeyh, kuzeyde seyyid [*seid*³⁹]- tadılır. Ardından kadeh, her bir katılımcı şarabı ona verenin elini öpecek şekilde, toplananlar içinde devr-i daim eder.⁴⁰ Kadınlar bu cem

39 Bent, *A Secret Religion*'da “seid” kavramının neyi imlediğine dair direkt bilgi vermez. Nitekim İran'a seyahatinin bir sonucu olan *Azerbaijan* (1890a: 85)'a yazdığı “...*the body of a Seid, or holy man of the tribe.*” cümlesinden, ifadenin *seyyid* manasına geldiğini anlayabiliyoruz.

40 Gerek Alevî, gerek Sünnî; bütün bir Orta-Doğu için çeşitli uluslardan (Arap, Fars/Pers ve Türkmenler) gelen göçebe toplulukların şarap ve türevi alkollü içkilerle tesis ettikleri dinsel-metafizik törenler ne anlama geliyor? Bu gerçekten de araştırmacıların mesailerini hasretmesine layık bir olgu-realitydir. Sünnî İslâm'ın müteşerri doğası, şarap ve türlü uyuşturucu/aklı melekeleri zedeleyici nitelik taşıyan içkileri yasaklamışken, nasıl oluyor da yer yer mensûpları yüz binleri/milyonları bulan İslâm-îçi mezhepler; çeşitli göçebe, yarı-yerleşik cemaatler bu kaidenin dışına çıkma “cesareti” –Elbette, yargılayıcı ve pejoratif bir tutum takınıyoruz. Sadece “*ne'liğîn*” sorgulanması için çabalyor; Nusayrî, Ali-İlâhî ve Kızılbaş-Alevî gibi grupların Tanrı'ya dilediği gibi ibadet etmesine saygı duyuyoruz.– gösterebiliyorlar? Sünnî-egemen Osmanlı İmparatorluk siyasasında, ikisi de “zındık/mülhid (râfizî)” kabul edilen Kızılbaş-Alevî ve Nusayrî-Alevî grupların “şarap içiciliğine” vurgu yapılmıştır. Bu minvâlde 16. yüzyıl *mühimme defterlerine* başvurduğumuzda elimiz boş dönmüyoruz. Örneğin III. Murad'ın hükümdarlığında, H. 999 (M. 1591)'da çehâr yâr-ı güzîne (Elbette, İmâm Ali dâhil değil.) teberrâ üzere olan; Recep, Şâ'ban ve Ramazân aylarında Kızılbaş ayını gerçekleştirmek için kadınlı/erkekli toplanarak “*şûrb-i hamr ve ef'al-i şenî'a*” (ki ibadetlerine Nusayrî kadınları almayan eril Nusayrî Alevîliği'nin tersidir) eyleyen Tirebolu/Taşlıcalı bir Alevî topluluğu ziyadesiyle önemlidir (BOA., A.DVNSMHHM.d., n. 68/98). Keza, yine aynı sultan zamanında H. 992 (M. 1584)'de “...*Trablus Dağları'nda ek.ser Nusayrî tâyifesi mütemekkin olub Râfizîler dâ(y)ima hamr*

törenine [*communion*] asla sokulmaz. Buna rağmen Muhammedîler, bu festivallerde meydana gelen pek müstehcen sahneler ile ilgili kimi uydurma şeyler yayıyor, ama zaten aynı lafları Bâbîler⁴¹ ve yapılanın onların [İslâmî] ritüellerine uymadığı diğer dinî hizipler için de ederler. Kişisel gözlemlerimden çıkardığım sonuca göre, bu iftiralarda herhangi bir gerçeklik payı yoktur. İranlı Ali-İlâhîlerin erkânlarında [*feas*]; ilk başta, lekeden azade beyaz bir koyun, boynuz ve toynakları çıkartılmak suretiyle kızartılır. Sonra pişmiş et, cem-odasına [*assembly-room*] getirilir ve onu cemde mevcut herkese pay edecek seyyidin önüne yerleştirilir. Ama bu seremoninin izine, güneşli Kilâziler arasında tesadüf edemedim.

getürüb bey' ü şîrâ iderler ol makûlelerden bâc-ı hamr kayd olunub... Kânûn-ı kadîm üzere hâricden yükliü hamr getürüb bey' iden Nusayrî tâyifesine bâc-ı hamr takdîr olunub...” şeklinde faaliyetleri bildirilen “râfîzî” Nusayrî cemiyeti, konumuz açısından kilit bir noktadadır. Öyle ki Trablus (Lübnan) Dağları'nda sâkin Nusayrî tâyifesi şarabı (*hamr*) klasik bir kullanım metâsı olarak sınırlamıyor, aynı zamanda alım-satımını da (*bey' ü şîrâ*) yapıyordu. Bilindiği üzere Osmanlı Sünnî toplum yapısında ne ticaretinin ne de bireysel tasarrufunun uygun görüldüğü şarap/alkollü içecekler, Nusayrîler için Osmanlı'ya bâc-ı hamr vergisi ödenecek bir tüketim maddesidir (BOA., A.DVNSMHM.d., n. 52/546). Benzer uzamda, Bent'in *The Yourouks of Asia Minor*'da Sünnî Yörüklerin düğünlerinde şarap sunulduğunu belirtmesi de (“*and give wine at bridal festivities...*”) pek önemlidir (1891d: 274). Kızılbaş-Alevî ve Nusayrî gibi Ali-odak nitelikte Ali-İlâhîler, Bent'in aktardığına göre şölenlerinde şarap içiyorlardı (1891c: 52).

- 41 Metinde “*the Baabis*” biçiminde yazmaktadır. Bent'in Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği geç-dönem geziler, esasında hepimize; hareketli, dinamik ve geçişkenliği yüksek bir dünyanın kapılarını aralıyor. Dememiz o ki, bir İngiliz Orta-Doğu ve Afrika'nın çeşitli bölgelerinde arkeolojik-etnografik gezi-gözlemler yapabiliyor, Toros dağ silsilelerini ve Kilikya ovasına dağılmış çeşitli “heretik-yabanıl” grupların arasına girebiliyorken, üstüne o sırada henüz yeni doğmuş, gelişme çağındaki bir dine dair –kısacık bile olsa– çok etkin bir nüans aktarıyor. Bu detay; Kızılbaş-Alevî, Nusayrî, Ali-İlâhî ve Bâbîlik inançlarını bütüncül ölçekte düşündüğümüzde Osmanlı Sünnî-Hânefi iktidarı ile bağlantısı –az üyeli diğer Sünnî ekollerle beraber– Hânefi/Şâfi periferisinin, sözü geçen yapılara karşı takındığı tavrı tasavvur ettirebilir. Bağlam gereğince Bâbî (Bahâî) dininin de tıpkı Kızılbaş-Alevîlik ve Nusayrîlik gibi Şîâ kökenden geldiğini zikretmeliyiz. Bahâîlik (Bâbîlik), 19. yüzyılda İran'da (Hz.) Bâb Seyyid Ali Muhammed Şîrâzî (1819-1850)'nin mesiyantik çağrısıyla örgütlenmeye başlamış, bir süre Edirne'de de ikâmet eden (Hz.) Bahâullah Mirzâ Hüseyin Ali (1817-1892) ile Orta-Doğu'da gelişim göstermiş ve (Hz.) Abdûlbahâ Abbâs Efendi (1844-1921) ile cihân-şümûl bir karaktere ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için mevzu bahis topluluğun ana kaynaklarına bk. Zerendi, 2001; Türkiye Bahai Toplumu, 2016. Bâbîlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyet sahasının (Akka, Hayfa, Bağdat, Musul ve Edirne vb.) genişliği, farklı ırklardan Müslümanların (ister Şîâ ister Sünnî) bu gruba karşı nefret pratiği üretebilmelerinin hepten değilse de bir nedeni olsa gerektir. Bk. BOA., DH.MKT., n. 2207/72; DH.MKT., n. 1762/75; BEO., n. 104/7755; BEO., n. 1358/101797; HR.MKT., n. 608/52; HR.MKT., n. 495/4. Bahâîlik (Bâbîlik), kendisini Bent'e İran gezisinde ayan kılmıştı, bk. 1891e.

Nusayrîler, bir sene içinde pek çok dinî tören ve şenliğe katılır. Öyle ki: Muhammedilerle Ramazan ve Bayram'ı [*Bairam*], Hristiyanlarla; yılbaşı [*New Year's Day*], Aziz Vaftizci Yahyâ [*St. John the Baptist*], Epifani [*On İkinci Gün Bayramı*], Azize Mecdelli/Magdalalı Meryem [*St. Mary Magdalene*] yortularını, Kutsal Cuma ve Noel'i kutlarlar. Kendilerinin 'Yetas' dedikleri Epifani gününde, Tarsus Nusayrîleri topyekûn dinlencededir. [Üstelik] bu şenlikte, onlara Cydnus nehrinin kıyısına doluşan Hristiyan kalabalığın içinde, kendilerini ve gysilerini yıkarlarken rastlanabilir. Benzer şekilde, Kutsal Cuma günü, Rum kilisesinde gece yarısı ayinine [*a midnight service*] katılan ve Hristiyanlarla beraber, bu seremonide hazır bulunan Yunanların kazanacağı sevapları bizatihi şahsının de elde edeceği umuduyla İsa'nın Defni [*the Entombment*] temsilinin altından geçen Nusayrîleri görmek, beklenmedik bir şey değildir. Hakeza, Nusayrîlerin Noel hakkındaki düşünceleri çok ilgi çekicidir. [Çünkü] Yunanlarla müştereken, aynı zaman diliminde Noel'i tatil olarak kutluyor, onu Milâd [*Meelad*] Bayramı şeklinde isimlendiriyor; Noel arifesinde, Ali'ye "Ruhun, hicâbın, tahtın olan ismin ile o gece, evladın cümle mahlûka beşer donunda tecelli ettin,"⁴² diye de dua ediyorlar.⁴³ Yine aynı Nusayrîler, İsa'nın çarmıha gerilmesine [*Crucifixion*] inanmaz. [İlginçtir,] Tanrısal unsurun kendi varoluşundan bir parçayı insanoğlu için kurban olarak sunmasında onları hoşnut etmeyen bir yön var. Fakat Ali'nin İsa'yı [*Eesa*] –Jesus'a taktıkları ad– kendi katına yükselttiğini belirtiyor⁴⁴ ve Ali'nin yeryüzünde, ihtiyaç duyulduğu takdirde, her vakit bir Tanrısal tecessümünün [*incarnation*] kaim bulunduğuna iman ediyorlar. [Dediğim üzere,] bu Tanrısal hulûl [tecessüm], nam kazanmış önder-tabiatlı zatlarda tezahür eder, fakat bu kesinkes bir kural da değildir. Haddi zatında, Ali'nin enkarnasyonu [gökten nüzul ederek fanilerin vücuduna

42 Dua kalıbı: "Thou didst manifest in that night thy name, which is thy soul, thy veil, thy throne, to all creatures as a child, and under human form."

43 Çukurova Nusayrîleri, görünüşe göre çok-kültürlü ve halklı bir bölgede yaşmalarının gerektirdiklerini layıkıyla ifâ ediyorlar. Çünkü Bent'in defaatle değindiği üzere, doğrudan bağlı olmadıkları, hatta belli hususlarda küçümsedikleri Hristiyanlık ve Sünnî İslâm'ın kimi kutlama ile ibadetlerine "üzerlerine vazife olmadığı halde" katılmaktadırlar. Buradaki realite, cebri bir faaliyet dökümü değildir. Aksine etrafında gerçekleşen dinsel-uhrevi şeylere karşı doyumsuz merak besleyen bir toplulukla karşı karşıyayız. –Tahmin ediyoruz– aynı Nusayrîler, inançlarında merkezi bir konum işgal etmeyen İslâm peygamberi Muhammed'in sakalını görmek için hiç de hazzetmedikleri Sünnîlerle Adana'daki Büyük Camii'ye girerlerken, benzer bir heyecan ve merakla kaplanmışlardı. Nusayrîlerin Peygamber sakalını görmek için camiye gelmeleri ve akabinde yaşadıkları talihsiz hâdise için bk. BOA., BEO., n. 201/15050.

44 Dinler tarihi çalışmaları –özellikle de Kristoloji– için ilgi celbeden bir cümle: "But they say that Ali took up Eesa, as they call Jesus, to himself."

girmesi] çoğu zaman içlerine nüfuz ettiklerinde bilinmeksizin meydana gelir. Kimi Nusayrî duaları; Arap dilinin belagat zenginliğiyle dolu olup, hakikaten çok hoş ve ulvi bir lisanla sese büründürülür. Nusayrî ibadeti, 'bir şeyler alıp vermenin, havadis iletmenin, dedikodunun, gürültünün, maraz yaratmanın yahut mersin ağacı hakkında öyküler anlatmanın yasak; sessizliğin, dinlemenin, dikkat kesilmenin ve Âmin demenin mübâh olduğu' muntazam bir ciddiyet içinde gerçekleştirilir.

'Mersin ağacı üzerine [öyküler]' ifadesi, biraz açıklanmayı gerektiriyor. Bu ifadenin yaygınlığı, Tarsus Nusayrîleri'nin dinî hizmetleri [ibadetleri] için tesis edilen zeminin murt-dallarıyla bezenmesinden ileri gelir. Söz konusu durum, bölgedeki mersin ağacı [murt] zenginliğinden kaynaklanabilir ve ben murt başka bir yerde kullanıyor mu bilmiyorum. Tarsus'a yakın Mersin [*Mersina*] kentinin adı, Kilikya ovasının her yerinde olduğu gibi, burada da bolca bulunan mersinden gelmektedir.

Bir bahçe kuytusundaki limon ağacında saklanarak törenlerini seyrettiğini öne süren Tarsuslu bir Yunan'dan, Nusayrîlerin gizli toplantılarına dair malumat aldım. Elbette, bir Yunan'ın [bu husustaki] sözlerine itimat etmek pek geçer akçe değildir, ama ilginç bir şekilde tapınma mekânını murtlarla kaplanmış halde tasvir etti. Gözü önünde gerçekleşmeseydi, böyle bir detayı uydurabileceği sanmıyorum.

Çoktan belirttiğim gibi, Tarsus Nusayrîleri hepten bahçivanlıkla meşgul ve civarda örtüsüz [peçesiz]⁴⁵ gezeduran Nusayrî kadınların çiçeklere duydukları sevgi kendini belli ediyor. Bahsedilen kadınlar vücutları üzerine, abartı denecek ölçüde çiçek takar ve [Nusayrîlerin] kamyş kulübeleri, renkli ve neşe uyandıran tarzda, bahçelerinden gelen mahsuller ile dekore edilmiştir. Tarsus'tayken bir Nusayrî düğününe katılacak kadar şanslıydım: Düğün, bahçelere içkin sazlık evlerden birinde yapıldı ve insanlar kamyşlarla çevrelenmiş bir avluda toplandı. Avlunun bir köşesinde, –elden geldiğince haşerelerden kurtulmak ve mümkün en fazla serinliği elde etmek için bölge halkının yazları [üstünde] uyuduğu– direklerle yükseltilmiş bir tür balkon görevi gören taht [*takba*]; diğer köşesinde de –haftanın çoğu günü Arap kadınları kendi yumuşak yulaf-keklerini pişirirken görebileceğiniz– çamur fırın duruyordu. Tam da o vakit, hemen yanımızdaki bahçenin yeşil ağaçları avluyu gölgeye hapsetmiş; portakal çiçekleri [mevsimindeki] en iyi halini azıcık yitirmiş ve Arapların yenedünya [*yeni dünyab*] dediği –yeryüzünün ilk meyveleri– Japon muşmulaları henüz olgunlaşmaya başlamıştı.

45 Kullanılan kelime: "Unveiled". "Erkeklerden saklanmadan" şeklinde de düşünülebilir.

Düğün için bir araya gelen her kadın, mebzul miktarda renkli bahar çiçekleriyle süslenmişti. [Öyle ki,] sözü edilen Nusayrî kadınların kostümleri bilhassa hoş değilse bile, nihai etkileri muhteşemdi. Erkekler izlerken, kadınlar birbirleriyle raks ediyor; tutulan müzisyenler onlara eşlik ederek flüt ve davul çalıyorlardı. Böyle uçarı ve capcanlı bir eğlence için gayet yaşlı olan ve hanımlardan müteşekkil bir halkayı yöneten baş kadın dansçı; elindeki mendili havada sallayarak, şahsına münhasır bir *pas seul* performansı sergiledi. Ardından bahsettiğim halka, bazen suskun bazen şarkı söyleyerek bir çeşit mazurka kavisiyle daire çizdi. Ve tüm bunlar peçesiz yüzlerle, apaçık yapıldı. [Dikkat çekmek elzemdir: Nusayrî hanımlar özgürce raks edebilirlerken,] erkeklerin önünde böyle deverana kalkışmanın büyük bir terbiyesizlik olduğunu düşünen Türk kız kardeşleri [akranları] için realite tam tersidir. Kendinden özellikle emin görünen gelin; simsiyah kaşları, kıymetli atlastan elbisesiyle kulübe duvarının önündeki tabureye oturmuş ve de hiç utanır bir vaziyeti yoktu. Damat, düğüne icabet eden misafirlere sakız likörü [*mastîd*] sunmak için sağa sola koşturuyordu. Türkler,⁴⁶ böyle seremonilere; Nusayrîler açıkça Müslüman [*Mohammedan*] olduklarını beyan ettiklerinden, izahtan vareste bir dehşetle bakarlar. Velhasıl Türkler, bu iki-yüzlü insanlara karşı, Hristiyanlara beslediklerinden bile daha fazla nefrete sahipler. Hatta bir Nusayrî hayvan keserse, hiçbir mütedeyyin Müslüman, söz konusu Nusayrî'nin kestiği eti çarşıda satın almaz. Baş Nusayrî şeyhi, halkı için bir tür günah keçisi olarak her Cuma camiye gidiyor. Muhtelif zamanlarda diğerleri de buraya gelerek [Sünnî Müslümanlarca] kılınan namazı taklit ediyor. Fakat her hâlükârda Nusayrîler, gerçekleştirdikleri çirkinliği onların yüzlerine yeterince vuramayan Türkler için salt bir tikslenme unsurudur.

Tarsus'ta konaklarken Kilâzilerin şefi ve yörenin en etkili adamlarından biri olan Şeyh Hasan'ı [*Sheikh Hassan*] ziyaret ettim. Bölgede meskûn az sayıdaki Şimâlî'nin şefi olan ayrıca bir başka şeyh vardı. Lakin bu Şimâlîyye şeyhinin takipçisi az ve [coğrafyadaki] baskınlığı Kilâziyye şefi Şeyh Hasan ile hiç mi hiç kıyaslanamaz. O [Şeyh Hasan], kendine bağlı Nusayrîlerin başrahiplerine [*chief priests*]⁴⁷ ödedikleri

46 Burada, söylemsel tarzda Osmanlı'nın Sünnî Hânefi-Şâfi çevresinin kastedildiği unutulmamalıdır. Çünkü klasik bir Batılı için “*Türk*”, nizam çerçevesinde Osmanlı ana-erkinin kanunlarına muti, vergisini verip bütün bir Osmanlı sosyo-politik düzenini sarsan 19. yüzyıl vakıalarına hiç de müdâhil bulunmayan yerleşik köylü/kentli Sünnî kesime işaret eder. Lakin gelişen Türkoloji bilginimizle; ister “*râfîzî/zındık-mülhid*” Türkmen/Yörük, isterse yerleşik köylü/kentli Sünnî olsun, Oğuz boylarının nüvelerini teşkil eden Anadolu'nun İç Asyalı öbeklerine “*Türk*” diyebiliyoruz.

47 İfadeyi doğrudan “*rubbân*” biçiminde de algılayabiliriz. Fakat yaygın anlamıyla “rahip/papaz”

nezirler [*tithbe*] nedeniyle çok varlıklı bir kişidir ve kentin eteğinde yer alan en güzel evlerden birinde ikamet eder. Hasan Efendi [*Hassan Effendî*], uzun beyaz sakalı, sevecen ve etkileyici yüzüyle asil bir Arap'tır. Şeyh Hasan, bizi ahşap merdivenlerin başında karşıladı ve divanına [*divan*]⁴⁸ dek rehberlik etti. Hardal renkli uzun bir kaftan [cübbe] ve başını çevreleyen beyaz bir sarık giyiyordu. Geçtiğimiz odada nüfuzlu başka Nusayrîler de oturduğu için, Şeyh Hasan ile muhabbetimiz bir an olsun Nusayrîliğin inançsal düzleminde yoğunlaşmadı; ama verimli hasat kaldırma şansına dair tartıştık, bize tasarruf ettiği susam tarlalarından ve tahılını öğüttüğü değirmenden bahsetti.⁴⁹ Şeyh Hasan, yaklaşık elli yıl evvel henüz bir delikanlıyken, başka çok sayıda Nusayrî ile geçinimi sağlama gailesiyle Lübnan'dan Tarsus'a gelmiş; çalışkanlıklarıyla çok zenginleşerek aşırı derecede çoğalmışlar ve şimdi de kentin en sözü geçen grubunu teşkil ediyorlar. Hatta bölgenin mevcut Türk valisi, [nüfuzlu Nusayrî şeyhleri] her ne isterse, onu yapacak tıynettedir. Şeyh Hasan, cömertliğiyle nam salmıştır; her Cuma 150 fakir fellahânı evine toplar, sadaka ve yemek verir. [Zaten] yaşanan son kıtlıkta, eli açıklığı dillere dolanmıştı.⁵⁰ Şeyh Hasan; hal, tavır ve hareketleriyle çok muhterem bir centilmen gibi görünüyordu. Badanalı duvarına –öteki insanlara ne denli iyi bir Müslüman olduğunu ispat edecek– Kur'ân-ı Kerîm'den iki metin [âyet] çerçevelenen odası, mekânı çevreleyen klasik divan ile sade lakin konforluuydu. İşin özünde Şeyh Hasan, hiç değilse [oturma odasının duvarına Kur'ân'dan âyetler içeren tablolar asarak; Sünnîlerin dikkatini çekmemeye, yani toplumsal gerilimi tetiklememeye] kendini adamıştı.⁵¹ Çevresinde birkaç kadın ile çocuğa rastladığımdan, evli ve çocuk

anlamlarına yormak, bir Hristiyan kimliğiyle Bent'i kucaklar.

- 48 Bent, aynen "*divan*" ibaresini kullanmıştır. Kelimeyi, metnin bu kısmı için Türkçede bulunan dar anlamıyla değil, bir salona yahut odaya işaret edecek şekilde düşünebiliriz.
- 49 Muhtemelen J. Theodore Bent ile Şeyh Hasan arasında gerçekleşen bu toplantı, araçlar vasıtasıyla önceden ayarlanmıştı. Görüşmede başka nüfuzlu Nusayrîlerin de yer aldığını düşünürsek, bölgelerine gelen İngiliz bilim insanını merak edip soluğu Şeyh Hasan'ın evinde almış olmalıdır.
- 50 Bent'in söylediği gibi dar skalada Tarsus, yekûnda da Çukurova kıtlıkların baş gösterdiği bir toprak dilimiydi. Hatta 19. yüzyılın ortalarından 20. asra uzanan vakit diliminde Tarsus/Adana havzasında bölge halkını (Bent'e istinaden, Nusayrîler de ağıktan mustarıptı.) müteessir eden kıtlıklar arşive yansımıştır. Bk. BOA., A.MKT., n. 128/100; A.MKT., n. 60/16; MVL., n. 25/22; Y.PRK.UM., n. 10/22; Y.PRK.DH., n. 2/37.
- 51 Mevcut metin üzerinde, Bent'in aktardıklarına "anlam ve kavram" yönünden tamamen bağlı kaldık. Lakin çevirisini sunduğumuz bu kısmın bağlam kümesi açısından kapalılık içerdiğini sezdiğimizden yarı yarıya serbest tercüme metodunu tercih ettik. Erbabı için doğrudan nakledeyim: "...whitewashed walls, and two texts out of the Koran framed on the walls, to prove to the world what a good Mohammedan he would have them believe he is. On one point, and on one only, did he

sahibi olup olmadığını sordum; kısmen öfkelenmiş görünerek ne eşi ne de çocuğu bulunduğu karşılığını verdi. Sonra, Nusayrî şeyhlerinin [*chief priests*] evlenmemesi yahut evlendirilmemesi gerektiği hatırıma geldi. Fakat şeyhlerin etrafındaki kadınlar, doğüstü güçler [*supernatural agency*] aracılığıyla gebe bırakılıyordu.

Şeyh Hasan'ı iki kere daha ziyaret ettim; soylu tavrı, nazikâne davranışlarıyla yine ve yeniden büyüleyiciydi. Nusayrîler diyor ki: Şeyh Hasan, vefat etmesine müteakiben, dinî inançlarının ayrılmaz bir parçasını oluşturan tatsız herhangi bir bedensel ruh göçüne tabi kalmaksızın, bir çırpıda yıldız formuna ulaşacaktır.

Nusayrîlerin ruh göçüne [*metempsychosis*] dair inançları, pek tuhaf ve ilgi çekicidir. Sıradan Müslümanların, öldükten sonra çakala dönüşeceklerini söylüyorlar. Hatta geceleyn çakallar ulduğunda, aralarında 'Dinleyin! Müslümanlar namaza çağırıyor,' diye dalga geçmek yaygın bir söylemdir. Kötü adamların, öldükleri vakit 'rezil donlara girmekle'⁵² yükümlü olduklarını belirtiyorlar. [Andıkları 'don' kavramı,] bizim hâlihazırda kullandığımız 'iç gömleği'⁵³ sözcüğünü Arapçada karşılayan 'kamîs'⁵⁴ kelimesinden geliyor. Nedendir bilmiyorum, Hristiyan doktorlar⁵⁵ dediğim aşâğılık donlara bürünerek domuza dönüşmek zorundalar; Yahûdî hahamlar [*rabbis*] da maymun olacak, vesaire vesaire.

Nûrun örtüsü⁵⁶ yıldızlar, Şeyh Hasan gibi bu yaşamda merhamet, hayırseverlik ve dürüstlikle öne çıkarak kemale ermiş Nusayrîlerin vusul bulacakları mekândır. İşte azametli 'nûrlar âlemi', mütekâmil Nusayrîlerin 50,000'inden müteşekkildir. Bu 50,000 kişi, Ali'yi kuşatan yedinci cennette oturur ve onun varlığıyla biteviye aydınlanırlar.

---

in the least commit himself? Seyyahın zikrettiği her cuma camiye giden kişi, kuvvetle muhtemel Şeyh Hasan'dır. Bu da serbest çeviride vermek istediğimiz anlam dokusuyla örtüşür. (Bent'in cümlelerini, Türkçeye daha iyi yedirebilmek için ifadeyi bozmadan çeşitli dizilim ve noktalama değişiklikleri yaparak çevirdiğimizden, metnin ilgili bölümünün tamamına bakılmasını öneriyoruz.)

52 "Walk in low envelopes." Burada "envelope" kelimesini, katıksız bir meta olan zarf (örtü/kılıf) yerine, Türkçede bu tür dinsel metinlerde "tanrısal unsurun zuhuru veya ruhsal-bedensel uhrevî değişim" meseleleri anlatılırken tercih edilen "don" kavramına yedirdik.

53 Bent, "chemise" diyor.

54 Bent, "kamees" şeklinde telaffuz ediyor.

55 "Doctor" teriminin, yaklaşık yüz otuz senelik bir İngilizce makalede başka anlamları da olabilir mi? Örneğin bu ifadeyi "Hristiyan din adamları" şeklinde anlayabilir miyiz? Şimdilik, sadece sormakla yetiniyoruz.

56 Bu cümlede tekrar kullanılan "envelope" sözcüğünü ise "örtü" şeklinde tercüme ettik.

Çoğu Nusayrî önceki varoluşunda yaptığı şeyleri, ne tür bir –söz gelimi insan yahut hayvan– bedende yaşam sürdürdüğünü bilir gibidir. Hatta Tarsus'ta, Frenk [*Frankish*] seyyahların; arkeolojik araştırma kisvesiyle, Nusayrîlerin önceki yaşamlarında burada gördüklerini hatırladıkları hazineleri bulma hevesine düştükleri sıkça dile getirilir.

Onlara göre, eğer bir adam bu hayatta dürüst ve namuslu bir yaşam geçirmezse, bir sonraki ömründe kadın şeklinde doğarak cezalandırılabilir. Mevcut yaşamında görevlerini layıkıyla ifâ eden bir kadın, ötekisinde bir erkek biçiminde doğarak ödüllendirilebilir. Nusayrîlerde kadınlık, hayvanlar ile eşref-i mahlûkat [*the lords of creation*]⁵⁷ arasında bir ara basamaktır. Dolayısıyla kadınlara çok hakir davranılır, Nusayrîliğin kutsal sınırlarına vakıf olmalarına asla izin verilmez.

Erkekler, Nusayrîliğe [*the mysteries*] genellikle on altı ila on sekizindeyken kabul edilir. Bu erginlenme [*initiation*] töreni, büyük bir ciddiyet içinde gerçekleştirilir ve dışarıya kapalıdır. Birkaç aşamada uygulanan törende, genç evvela babası veya en yakın erkek akrabasınınca alana getirilir. Şeyh –veya seyyid–, sırra müdahil kılınacak bu toya bir ‘kadeh’ şarap sunar, lakin genç şarabı tatmadan evvel; Ayn, Mîm, Sîn akidesine dair işittiği hiçbir şeyi afişe etmeyeceği hususunda 500 defa yemin eder. Genç and içerken, şeyhin çarığı beyaz bir çaputla bağlanmak suretiyle başına geçirilir. Bu sırada muntazam ciddiyet halen sürmektedir. Ayrıca, toyu muntazaman gözetleyerek sırrı yabancılara söylediği takdirde öldürüp parçalara ayırmaya yemin edecek on iki sponsor⁵⁸ gereklidir. On iki gözetleyiciye ek, bunların sorumluluklarını yerine getirip getirmediklerini, dikkatlerini kontrol etmekle yükümlü, –genellikle aşiretin önde gelen adamlarından– iki kişi daha lazımdır. Doğruluğu hakkında bir şey söyleyemem ama belirteyim: Tarsus'ta dinden dönen iki Nusayrî'nin dilinin kesilerek turşu yapıldığı ve gençlere erginlenme esnasında korkunç bir uyarı olması için gösterildiği sıkça zikrediliyor. Haddizâtında, Nusayrîler inançlarına sıkı sıkıya bağlıdır ve sırra ihanet [*apostasy*] tehlikesine karşı teyakuzları barizdir. [Törene gelirsek,] kırk günlük bir deneme sürecinden sonra, gence aynı ağırbaşlı koşullar altında daha ruhani bilgiler nakledilir. Hemen sonra toy, kırk günlük arada kendisine akıl hocaları tarafından öğretilen birkaç Nusayrî duasını okumak zorundadır. Genç, üçüncü

57 Nusayrîliğe kabul edilmiş erkekler kastediliyor.

58 Sponsor ifadesini, Bent'in çevresinde yaşanan şeylere kendi kültüründen ne gibi terimler atfettiğini göstermek için metinde yazdığı haliyle verdik. Ayrıca bu kelimeyi Salisburry'nin eserinde de görürüz. Yerine göre “denetmen, gözetleyici, destekçi ve akıl hocası vb.” biçimlerinde tercüme edilebilir.

toplanişta Ali namına on altı duayı da tekrarlar ve nihayet cemaate tamamen alınır. Sadece nüfuzlu ve sağlam karakterli erkeklerin erişebileceği bazı yüksek mertebeler var, fakat Nusayrîlerin alt tabakası bunları arzulamaz. Üçüncü –veya sıradan– mertebe, her erkeğin girebileceği bir derecedir. Haliyle söz konusu derecenin sırları ve [grup-içi] aktarımı hepsince malumdur. Böylelikle ister Kilâzi ister Şimâli yahut diğer iki hizipten birinin üyesi olsun, Lübnan veya Tarsus Nusayrîleri için Kuzey İranlı [Ali-İlâhî] dindaşlarıyla ahbaplık tesisi mümkündür. Çoğu göçebe aşiret bu dine mensub bulunduğundan, inançları bu insanlara harikulade bir birlik bağı bahşediyor. Bahsettiğim bu müşterek gizil dinsel inanç ve birliktelik hissi, Nusayrîler ile Ali-İlâhîler nezdinde, tıpkı hür masonluğun veya Batı Avrupa'nın harap zamanlarında faaliyet yürüten kimi tarikatların sırları misali [birleştirici] bir işlev görüyor olsa gerektir.

Küçük Asya'nın Nusayrîleri ve Tartışma⁵⁹

a.) Küçük Asya'nın Nusayrîleri

Bay Bent; Tarsus ve civarında meskûn, kendi içlerinde esrarlı bir din pratik eden Nusayrîlerden [*Ansairee*] bahsetti. Nusayrîlerin inançsal kılıklarını Kuzey İran'ın Ali-İlâhîleri ile ilişkilendirerek; Akdeniz'den Hazar'a dek uzanan sahada konumlanan konar-göçer aşiretlerin bu okült dine mensup buldukları teorisine istinaden kimi çıkarımlar yaptı. Hepsi [Nusayrîler ve Ali-İlâhîler], Barba Nasere'yi dinlerinin kurucusu olarak görüyor, Ali'nin ulûhiyetine iman ediyor ve *Baba Ali*'ye Ayn [*Ain*], *Oğul Muhammed*'e [*Mabomed*] Mîm [*Min*], *Kutsal Rub* Selmân el-Fârisî'ye [*Salman El Farsi*] Sîn demek suretiyle Teslîs'e inanıyorlar. Ayrıca, gizli toplantılarında Ali'nin bir sembolü olarak şarap içiyorlar ki, tüm bunlar tarikatın Hristiyan kökenine işarettir. Nusayrîlere dair tafsilatlı bir açıklama, “Gizemli Bir Din” [*A Secret Religion*] başlığıyla *Cornhill Magazine*'de neşredilecek.⁶⁰

59 “Küçük Asya'nın Nusayrîleri ve Tartışma” biçiminde, şimdi sunacağımız faaliyet raporunun iki ana başlığını yansıtan ek-çevirimizin künyesi için bk. (James) Theodore Bent (1891b). “*The Ansairee of Asia Minor*”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1891/XX. 225-226. Metinde geçtiği üzere, Bent'in Gizemli Bir Din (*A Secret Religion*) makalesi, *The Cornhill Magazine*'nde yayınlanmıştır. Lakin bu dergide neşredilen ham dokümanın kaynağı *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*'da yer alan “*The Ansairee of Asia Minor*” raporudur. Ne yazık ki, bu rapor detaydan aridir. *The Cornhill Magazine*'de basılan araştırmanın, önceki taslak nüshayı ne denli muhtevi olduğu, ekleme yapılıp yapılmadığı, şayet varsa kimi tashihlerin işlenip işlenmediği belirsizdir.

60 Paragraftaki *egizlik* vurguları tarafımızdan yapıldı.

Bay Bent'in özgül hususiyetlerini beyan ettiği dört Nusayrîlik hizbi: Şimâliyye, Kilâziyye ve [isimleri meçhul] diğer ikisidir. Nusayrîlerin duaları çok hoş ve duygu yüklüdür. Keza erginlenme törenlerinde, Nusayrîliğe yeni bir üye alınırken gerçekleştirilen birçok merak uyandırıcı nokta, hür masonluğu andırır.

Tarsuslu Nusayrîler, kenti çevreleyen bahçelerin çoğunu tasarruf ediyor; tutumlu ve hali vakti yerinde insanlar. Geleneklerinin pek çoğu, onlara bakış daha kuzeyde yaşayan Kızılbaş [*Kızıl Başlı*] aşiretince uygulananlara benziyor. Bay Bent, Afşar [*Afşar*] kabilelerinde yine aynı dini akidelerin farklılaşmış bir haline rastladı ve buna binaen söz konusu mezhebin eskiden varsayıldığından çok daha geniş boyutta olduğu kanısındadır.

Bay Bent, aktardığı verileri üç bilgi kaynağına dayandırıyor; a.) İran'da Ali-İlâhîler içinde doğrudan yürüttüğü bir araştırma, b.) Süleyman adında Nusayrîliğe ihanet etmiş bir dönemin yazılı açıklamaları, c.) Tarsus'ta bu bahar gerçekleştirdiği kişisel incelemeler.

b.) Tartışma

Profesör Rupert Jones, Bay Bent'in naklettiği bazı dinsel törenlerin ifası için tepelik yerlerin seçildiği bilgisine atfen, bunun arkaik bir kökeni bulunabileceğine dikkat çekti. Ayrıca Yunan ibadet mekânlarındaki “defin masasının” tabanında uyuma veya altından geçme âdetinin, Kiliselerdeki sunak masasına [*the Altar-table*] ilişkin gerçekleştirilen benzer kadim Gal uygulamasıyla bağlantıya sokulabileceğini not etti. Ayrıca bu durumun; arınma, erginlenme veya türlü inançsal gayelerle dolmen, sanduka mezar veya kutsal taş hücresinin yanında bir gece geçirmenin kıymetini vurgulayan antik bir düşünceyle bağdaştırılabileceğini söyledi.

Bay Beaufort, Nusayrîlerin Kutsal Cuma ve Epifani gibi Hristiyan festivallerini kutladığını duyunca, Bay Bent'e onların –Hristiyanlıkla sıcak temaslarını göstermek için dikkat celp edici olabilecek– bu dinsel törenlerin zamanlarını nasıl hesapladıklarına dair daha ayrıntılı bir fikir verip veremeyeceğini sordu.

Bay Bent, dağ zirvelerinde yerine getirilen Ali-İlâhî ibadetleri hakkında bir soruya değinerek; Kuzey İranlı Nusayrîlerin⁶¹ ateşperestler [*fire worshippers*] arasında yaşamaları

61 Kişisel ölçekte göç yaşandıysa bile, bugün İran'da konuşlu bir Nusayrî diasporası yoktur. Bu nedenle “*Kuzey İranlı Nusayrîler*” terkininin, “*Kuzey İranlı Ali-İlâhîler*” şeklinde anlaşılması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü Bent araştırmalarını sunarken İmâm Ali'nin güneşte ikamet

hasebiyle, bu fikirlerini⁶² kuvvetle muhtemel çevrelerinden edinmiş olabileceklerini belirtti.

Galler diyarında, [Yunan ve Nusayrîlerin kilisede yaptıklarına paralel] dolmenler altında bir gece geçirme geleneğinden bahsedilmişti.⁶³ Söz konusu adet, tedavi edici tesirine inandıkları için Tapınaklarda uyuyan (*ἐγκοίμησις*)⁶⁴ antik Helenlere değin uzanabilir.

Nusayrî bayramlarının vaktine ilişkin bir soru üzerine; konuşmacı [Bent], Hristiyan unsurların hem civar Hristiyanlar hem de Müslümanlarca tarih ve usul açısından aynı tarzda benimsediklerini ifade etti.

Sonnot: James Theodore Bent'in Osmanlı Çukurovası'nda Yaşayan Nusayrîler Hakkındaki Gözlemlerinin Tahlili

J. Theodore Bent'in 1890'daki Anadolu (Asia Minor/Küçük Asya) seyahatlerine dayanarak Osmanlı Akdenizi'nin⁶⁵ Çukurova (Kilikya) bölgesine denk düşen sâhada yaşam süren Alevî-odak aşiretler hakkında bilgi verdiğini, bir önceki çeviri çalışmamızda Tahtacı Alevîleri üzerinden nakletmiştik (Bent, 2021: 241-246).

ettiğine inanan Şimâli Nusayrîlerin ardı sıra Ali-İlâhîlerden bahsetmişti. Bent, İmâm Ali ve güneş tapıncını aynı anda işleyen Şimâli Nusayrîler ile Ali-İlâhîleri, Zerdüştilik ekseninde ortak bir zemine oturtmuş, bu raddede Nusayrî/Ali-İlâhî sıfatları birbirinin yerine kullanılabilir olacak önemsiz terimler halini almıştır.

- 62 “Ateş/güneş/ışık tapıncı ve ulu kişiliklerin yüksek yerlere gömülmesi” durumundan bahsediliyor. Bent, Zerdüştiliğin dinsel miras olarak Ali-İlâhîler arasında yaşadığı kanısındadır.
- 63 Dört satır yukarıda, farklı yerde gerçekleştirilen iki farklı gelenek/adet gibi sunulan (Kilisede sunak-taşıyla yapılan kılığ ve dolmenler vb. altında bir gece geçirme.) ifadenin tek bir kültür dairesini (Kadim Galler kültürü.) imlediğini, bu cümleyle anlıyoruz.
- 64 Asıl nüshada, görselini eklediğimiz bu Helence kelime de vardır. Erbâbı için koymayı faydalı bulduk.
- 65 Bu yazı kapsamında, “*Osmanlı Akdenizi*” kavramıyla; Osmanlı İmparatorluğu'nun topyekûn çözüldüğüne dek çeşitli badirelerle muktedir vaziyetini muhafaza ettiği Çukurova sahasının Akdeniz kıyılarını kastediyoruz. Doğu Akdeniz'in Mısır, Lübnan, Suriye ve civar coğrafyasında; Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'nın 1831'lerden itibaren Anadolu'ya doğru olan ileri nüfuz harekâtı nedeniyle Osmanlı iktidarı (II. Mahmûd) ziyadesiyle sarsılmıştı. 19. asrın sonlarına doğru İngiltere ve Fransa'nın etkin faaliyet noktalarını oluşturan başlıca Doğu Akdeniz mıntıkları, yine bu Orta-Doğu ülkeleriydi. Bu nedenle resmî ülke sınırlarıyla değil, askeri-politik tarihçiliğin bugün artık açıkça tesis ettiği “etki/nüfuz sahası haritası” üzerinden konuya yaklaşıyoruz. Elbette yine bu “nüfuz sahası” algısıyla, Osmanlı yetkinliği için Biga Sancağı'ndan Adana Vilâyeti'ne dek mutlak bir hat çekilebilir.

Bu tercümede, Kızılbaş-Alevî nitelikli Tahtacı Türkmenler (Yörükân/Yörükler) hakkındaki makalesini/gezi notunu takviye eden, Çukurova Nusayrîleri için ürettiği verileri çevirdik. Sonnot kısmı, bağlam gereğince “*Bent’in Nusayrîler kapsamındaki somut bilgi ve değerlendirmelerini 19. yüzyıl Osmanlı sosyo-politik konjonktürüne nasıl bağlayabiliriz, ne denli uzam/anlam bağlantıları üretebilir, bunu dinî/politik Osmanlı sosyal târîhine yedirebiliriz?*” sorusu etrafında şekillenecektir. Nitekim takdir edilecektir, bir çeviri istediği kadar öneriler ve dipnotlara başvursun; eğer, farklı bağımsız araştırmacılarca hazırlanacak bilimsel eserlerde söz konusu öneriler, fikir sunumları değerlendirilip sınanmazsa “kümülatif bilgi” üretilmez. Dolayısıyla, süreç içinde elinizdeki çevirinin, genelde soyut-erimli dinî/teolojik araştırmalarda, özelde de somut-erimli 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı inanç tarihçiliğine katkı sağlayabilmesi; bilhassa bu alanda neşredilecek yapıtlara, harcanacak mesailere merbûttur.

Öncelikle Bent’in Nusayrîler namına hazırladığı metnin, kısa süre içinde bilim çevrelerinde dolaşıma girdiğini belirtelim. Elbette, *A Secret Religion*’da derlediği saha verilerinin ilgili literatürdeki sirkülasyonunu tek tek saptamak imkân dairesi dışındadır, zaten bir çeviri çalışmasının gayesi de bu değildir. Nitekim 19 ve 20. yüzyılda Nusayrîler ile ilgili Batılı halk yahut bilim muhitlerine sunum yapan türlü kaynaklara baktığımızda Bent’in adına (veya anonim surette yazılarına) rastlıyoruz. İşte *The Hocking Sentinel* (1891: 50/32) ve *Maryland Independent* (1892: XIII/4) gibi ABD menşei gazetelerde⁶⁶ Bent’e herhangi bir atıf olmaksızın Tarsus Nusayrîleri üzerine yazdıkları haber yapılmıştır. Keane (1908: 330-331), Hartland (1909: 173) Besterman (1928: 141) ve Brice (1955: 41-42) vb. araştırmacılar, Bent’in antropolojik-sosyolojik Nusayrîlik verilerini, ismini zikretmek suretiyle ilgilendikleri konuları zenginleştirecek ölçüde eserlerine yansıtmışlardır.

Esasen, Bent’in gezi notunu hazırlarken kullandığı kaynakların niteliği, Osmanlı Akdeniz’i Nusayrîleri için kısıtlı ölçekte ulaşılabilen arşiv belgelerinin yanı sıra yükselebilecek antropolojik bir kaynağın habercisidir. Çünkü Nusayrîler kısıcında yürüttüğü mütâlaalarını temellendirecek partiküller, makalesinde naklettiği üzere üç temel mecradan kendisine intikal etmiştir; a.) Kilikya (Çukurova) havzasında yaptığı geziler, b.) yine yöreden Süleyman el-Adanî (*Suleiman*)’nin Nusayrîliğin dinsel

66 The Hocking Sentinel (1891: 50/32), vasıtasıyla bir noktayı açıklamalıyız. Yıldan (1891) sonra girilen değerlerden ilki gazetenin sayısı (vol.), diğeri numarasıdır (no.). Maryland Independent (1892: XIII/4) için de aynı şey geçerlidir.

akidelerine dair kamuoyuna aktardıkları,⁶⁷ c.) Tarsus Nusayrîleri ile mukayese amacıyla İran'daki gezilerinden elde ettiği Ali-İlâhîlik verileri.⁶⁸ Mevzubahis bu üç bileşke; Osmanlı Nusayrîleri'nin sosyal hareketlilikleri, yaşam biçimleri, bölgesel varoluşları ve ana Sünnî-egemen toplumdaki ayrıldıkları hususlar zaviyesinden gerçekleştirilecek bir okuma yoğunlaşmasına malzeme sağlar.

Bent'in sahadan çıkardığı gömülü bilgilerin en başatı, Tarsus Nusayrîleri'nin "yaklaşık elli yıl önce" Lübnan'dan Çukurova'ya geldikleridir. Seyyahımız bu bilgiyi, Tarsus'ta görüşüp sohbet ettiği Nusayrî meşâyihından olan Hasan'dan (Şeyh Hasan Efendi) edinmiştir. İkilinin M. 1890'da karşılaştığını hatırlarsak, takriben göçün –beş senelik bir sapma payı bırakarak– M. 1835-1840 sularında gerçekleştiğini düşünebiliriz. Kapsayıcı çerçevede, 19. asrın özellikle ilk yarısı; Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) ve oğlu İbrahim Paşa'nın (ö. 1848) Mısır, Filistin, Lübnan ve Suriye'de Osmanlı'ya mutlak üstünlüğü ile mütemayızdır. Zikredilen yarı yüzyılda Kavalalılar Hanedanı, Nusayrîleri kuzeye göçte meyyal kılacak bir referanslar silsilesi (zorunlu askere alma, cebri silahsızlandırma, sınırı aşan vergilendirme, emek sömürüsü vb.) yaratmıştı.⁶⁹ Bu pencereden meseleye yaklaşırsak, 1831-1832 sürecinde Doğu Akdeniz'de tetiklenen Kavalalı ileri harekâtına bir cevap mesabesinde *eylemsiz* Nusayrî taifelerin nispeten daha güvende olacakları Osmanlı Akdenizi'ne, yani Mersin-Tarsus-Adana sahasına ilticaları düşünebilir. Mısır (Kavalalılar) Hanedanı'nın etkisizleştiği konjonktürdeyse Osmanlı iktidarına isyan bayrağı açan İsmâil Hayr Beğ'in (ö. 1858) şahsında tecessüm eden "*isyancı rub*", Osmanlı Nusayrîleri için tamamen bağlayıcı değildir.⁷⁰ Öyle ki, Osmanlı

67 Süleyman el-Adanî (Adanalı Süleyman Efendi), 19. yüzyıl Osmanlı Nusayrîliği serencamında çok özel bir konumu hâizdir. Çünkü Edward E. Salisbury (1814-1901) örneğinde kristalleştiği üzere, Nusayrîlik inancının Batı bilim dairesine naklinde (elbette dönemin diğer çalışmaları da göz ardı edilemez) bizzat deneyimlediği, içinde şekillendiği bir dünyayı ilk elden *dışarıyla* paylaşmıştır. Süleyman el-Adanî'nin hayatı ve eseri hakkında kısmî bilgi bk. Salisbury, 1866: 227-228; Friedman, 2010: 228; Weiss, 2015: 69; Winter, 2016: 204-205.

68 Bent'in Kuzey İranlı Ali-İlâhîler ile ilgili derlediği bilgiler için bk. 1890a; 1891c.

69 İkilinin yarattığı muzafferane "*keşmekeşin*" Doğu Akdeniz'deki yankılarını Nusayrîlerin gözünden algılamak, anlamlandırmak ve genel bir çerçeve çizmek için bk. Talhamy, 2011; Talhamy, 2012; Omar, 2020.

70 19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı İmparatorluğu için ilk diliminde deneyimlediklerinden daha iyisini sunmamıştı. Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarına denk gelen İsmâil Hayr Beğ İsyanı (1854-1858), bu açıdan Suriyeli Nusayrîlerin mücadeleci doğalarını sergiledikleri önemli tarihsel vakıalardan biridir. İsyan hakkında daha fazla bilgi için bk. Talhamy, 2008; Çapar, 2013: 81-88. Kavalalı Hanedanı'nın Suriye coğrafyasından çekilmesi ve bölgenin Osmanlı ile yeniden-bütünleşmesi sırasında vukua gelen isyan hareketlerinin genel bir okuması için bk.

Akdenizi'nde yaşayan Nusayrîler, Suriyeli kardeşlerinin (ya da “dindaşlarının”) aksine, yankı uyandırabilecek hiçbir Nusayrî-Alevî⁷¹ isyanına/mücadelesine girişmemişlerdir. Kuşkusuz bunda, Osmanlı Çukurovası'nın Orta-Doğu'ya içkin somut dinamikleri bünyesinde barındırmaması can alıcı etmendir.

Tarsus'taki Nusayrîlerin sosyo-ekonomik, dinî ve tıbbî profillerini betimleyebileceğimiz efektif numuneler, Bent'in seyahat makalesini zenginleştiren unsurlardan bir diğeridir. Öyle ki, Arap *fellâhân* kökenli Nusayrî-Alevîler; kahir ekseriyetle Kılâziyye ve Şimâliyye aşiretlerine tefrik biçimde kulübelerde yaşıyor, Tarsus'un Berdân (Cydnus) Nehri'nden çıktıkları suları kullanarak çiftçilik (bahçivanlık) mesleğiyle iştiğal ediyorlardı. Hatırlarsak, bu bahçelere rastlayan Bent, Nusayrîlerin yetiştirdiği portakal ve narların çiçeklerini görmüş, “*mis*” kokularını burnuna çekmişti. Nusayrîlerin kanaat önderleri sıfatıyla –örneğin Kılâziyye şeyhi Hasan Efendi– (ki Kızılbaş-Alevîlik zaviyesinden bu zatlara “dede/mürebî” deniyordu) çok dominant bir mertebeyi haiz seyid *şeyh*ler, Bent'in izlenimine göre 1890'larda Tarsus'ta oldukça etkinlerdi.⁷² Nihayetinde, Kılâziyye şeyhi Hasan Efendi, şahsına ikrârî Arap Alevîleri'nden nezir (dedelik hakkı) alıyor, kıtlık yahut herhangi bir doğal afet sırasında cemaatinin açlarını doyurup eksiklerini gideriyor ve bölgede bürokratik seviyede bir nüfuz ağını gücü yettiğince çekip çeviriyordu. Keza Nusayrî hanımları, akranları Türk kadınlarından yaşamsal serbestlik ölçüğünde farklılık arz ediyor, süslü olmaya özen gösteriyor, hürce dans ediyor ve erkeklerin yanında haremlik-selâmlık uygulamasına riayet etmeyerek yüzlerini gizlemiyorlardı.⁷³ Toplumsal bazda

Kiremit, 2012: 136-156.

- 71 Terimi, Kızılbaş-Alevî ifadesinin kavram evrenini temsil edecek şekilde kullanıyoruz. Burada farklılaşan şey “Kızılbaş/Nusayrî” özel adlarıyla, “Alevî” üst-ismi söz konusu etno-dini zümreleri aynı çatı altında akraba şemsiyesine müdâhil kılar.
- 72 Bent'in bölgedeki faaliyetlerinden üç sene sonrasına ait ve Mersin-Tarsus-Adana Nusayrîleri nezdinde fazlaca tesir yaratan pogrom girişiminin anlatıldığı bir belgede “*Nusayrî Tâ'îfesi ri'esâsından İstînâf-ı Hukûkî Mahkemesi a'zâlığında müstabdem Garîb'zâde Cemâl Efendi*” cümlesini okuyoruz. Devlet kademesinde sorumluluk üstlenebilen Adanalı bir Nusayrî reisinin varlığını, Bent'in Tarsus Nusayrîleri için dediklerine katacak olursak bu Çukurovalı Nusayrîlerin görece müreffeh hallerini vurgulayabilir. Belge için bk. BOA., BEO., n. 201/15050.
- 73 Tekrarlarsak iyi olacak, Bent'in bahsettiği “Türk kadını”, tıpkı “Türk erkeği” gibi klasik kentli-köylü Osmanlı toplum yapısındaki Sünnî-Hânefi/Şâfiî insanları kapsar. Yoksa aynı Bent, Küçük Asya (Asia Minor)'nın Yörükleri (Bent'e göre hem Kızılbaş-Alevî Tahtacılar, hem de gayr-ı müteşerri Sünnî Yörükler/Türkmenler, “*Yorouks*” sınıfına girer.) için hazırladığı gezi makalesinde Türkmen kadınlarının –tıpkı Nusayrî kadınları gibi- yüzlerini peçe altında gizlemediğini açıklar. Bk. Bent, 2021: 229.

mütedeyyin Sünnîler, bu gibi sebeplerden, Tarsuslu Nusayrî ekümenine mesafeli ve soğuk yaklaşıyor, Nusayrîlerden biri kasaplığa sülûk etse kesip hazırladığı eti çarşıda satın almıyorlardı. Haddizâtında Bent, doğrudan beyana girişmese de verdiği bilgi partikülünden coğrafyada cari malarya (sıtma), veba, kolera, frengi, çiçek gibi salgın hastalıkların, yörenin diğer Türk ve Kürt yurttaşlarıyla beraber Arap Nusayrîlere tasa verdiği sarıhtir. Tüm bunlar, acısıyla tatlısıyla Tarsuslu Nusayrîlerin Osmanlı toplumuna öyle veya böyle intibak edebildiğine delalettir.

Osmanlı Nusayrîleri'nin, Çukurova'nın Sünnî toplumuyla intibakı, bu halk içinde eridiklerini gösteremez. Çünkü Çukurova Nusayrîleri ile ilgili bir Osmanlı arşiv vesikasında nakledilenler güdümünde, Bent'in bölgeye gelişinden sadece üç sene geçmişken (M. 1893) vuku bulan bir nefret taarruzuyla hem Nusayrîlerin Sünnîlerce nasıl karşılandığını hem de resmî Osmanlı ideolojisinin olaya yaklaşımını betimleyebiliyoruz. Belgeye göre, 1893'de Adana'da Kebir Camii'nde "*nehârü'l-Kadr olmak mulâsesiyle*" sergilenen Peygamber sakalı için buraya gelen Nusayrîler, umduklarından başka bir şey görmüşlerdi. Orada bulunan "*Etrâk'dan bir tâkım cübela ve hazelenin Câmî'î'den tard için mu'âmele-i cebriyye ve darbiyyeye bile kalkışarak*" kendilerine linç/pogrom teşebbüsünde bulunmalarıyla neye uğradıklarını şaşırılmışlar, Kebir Camii'ndeki ilk kargaşa durulsa bile, buradaki hadise tüm Mersin, Tarsus ve Adana düzlemine yayılmıştı. Çukurova çapında kırk bin kadar bir nüfusa sahip –ki Bent'i dinlersek yaklaşık on bini Tarsus'tadır⁷⁴– Nusayrîler olaydan kısa sürede haberdar olmuş ve başlarına gelenler canlarını sıkımsı (*"nüfûs-u Nusayrîyye'nin gitdikçe güçlerine gitmekte"*). Bent'in üç sene evvelinde, 1890'da camiye namaz kılmaya giden Nusayrî şeyhlerinden bahsetmesi tek başına anlamsız gelebilecek bir bilgiyken, esasen Osmanlı'nın (II. Abdülhamid) bölgedeki *tashîh-i itikâd/akâid* endokrinasyonu ile böylesine bir tavra yöneldikleri elimizdeki vesikadan anlaşılıyor. Neden? Çünkü hâlihazırdaki mesele, bir halkın (Etrâk) başka bir etno-dinî unsura (Nusayrî) saldırması ve Osmanlı'nın bunu vatandaşlarına eşit yaklaşabilme iddiasının bir gereği olarak elimine etmesiyle, aynı evrâkta bambaşka bir kapı açılmaktadır. Bu kapıdan içeride tartışılan; Nusayrî cemaatinin deneyimledikleri değil, Nusayrîlerin "düzeltmesi gereken" inançlarıdır: "*...gerek Adana ve gerek Tarsus ve Mersin'de bulunan Nusayrî kurrâ ve mahalâtında yine Efendi-i mûmâileybin teşvîkâtıyla birer mekteble birer de câmi'î-i şerîf inşâsına ruhsat ve mu'âvenet istid'âsını mutazammın mahzarlar tertîb ü*

74 Hem belgede hem de Bent'in metninde geçen nüfus bilgisine ihtiyatla yaklaşılmaması gerektiğini belirtelim.

tanzîmine mübâseret olunmuş idiğünden...” Bent’in gözlemlerinden anladığımız kadarıyla Osmanlı Nusayrîleri, Sünnî İslâm’ın ibadethanesi camilerle ilgilenmiyor, inançlarının emrettiklerini başka başka şekillerde yerine getiriyorlardı. Buna mukabil dinî-sosyal farklılaşmanın derecesi, varoluşunu sabitleştirmiş gibidir. Bent’in 1890’da andığı Tarsuslu Sünnîlerin, camiye gelerek taklit suretiyle namaz kılan Nusayrîlere yönelik nefretlerini hatırladığımızda, 1893’deki vakıanın sosyo-politik kökü berraklaşıyor, üstelik ötekileş(tir)menin örnekleme de çeşitleniyor.

Nusayrîlerin sosyo-ekonomik yapılarından uzaklaşarak dinsel dünyalarına yöneldiğimizde; okuyucuyu karşılayan şey külfetli bir küme, şablon ve kimi zaman şaşırıcı gelebilecek bileşkelere müteşekkil *muhayyel* referanslardır. Bahsini açtığımız bu referanslar dizisi; Nusayrîleri geçmiş, gelecek ve bugün üçlemesinde özüne münhasır bir etno-inançsal kütle biçimine büründürerek, bütün bir Çukurova’da “ötekinin ötekisi” kimliğiyle tezahür etmelerine sebebiyet verir. Bu tercümenin sınırlarını aşacak bir analize girişmeyeceğiz ama özellikle dikkatimizi çeken, Nusayrî çalışmalarında kullanılabilecek işlevsel noktalara parmak basılmalıdır. Bent’in naklettiklerinden, Nusayrî-Alevîlerin “*ısr*” için can alıp verebileceklerini, inanç yükümlülüklerini katı bir gizlilik içinde sürdürmeyi görev bildiklerini apaçık tasavvur edebiliyoruz. Nusayrîliğe kabul töreninde, Ayn, Mîm, Sîn akidesinin sadece Nusayrî Tarikatı içinde kalacağını güvence altına alınmaya çalışıldığı ve dışarıya kesinkes herhangi bir “gizil malumatın” aktarılamayacağı, yani *mürted* olunamayacağı vurgulanmıştır. Kuralları çiğneyenlerin başına neler geleceği de örneklendirilmiştir: Öyle ya, Tarsus’ta iki Nusayrî’nin dili bu nedenle kendi insanlarınca kesilmişti. Nusayrî-Alevî zümrelerin; gizlilik, hikmet/irfan ve esrarlı bilgelik düsturlarının fikrîsel (ve/ya somut) tabanda, topluluğu muktedir Sünnî iklimden izole ettiğini, muhtemel bir “dışarıyla ilişki” olasılığını kültürel-etkileşimsel zeminden kopararak sadece ekonomik muhite çektiğini görebiliyoruz. Nusayrîliğin doktrin ve ritüellerini dışa vurmamaya meyli; Orta-Doğu’nun tamamında hem özgül hem de sıradan bir konuma tekabüldür. Çünkü mevzubahis saklanma/gizleme iç-güdüleri, İslâm toplumunun ezici çoğunluğunu teşkil eden Sünnîler için tenezzül edilmeyen bir duyguysen, tersi ahvalde yine aynı madalyonun öte tarafındaki Kızılbâş-Alevî, Dürzî, Ali-İlâhî, Ehl-i Hâkk (Kakai/Yâresân), Şabak (Şebek) ve İsmâilî gibi Ali-odak inanç ikliminde yaygınca başvuru olan hayati bir metottur.

Nusayrîlerin dinsel kabul, töre ve kaidelerine dair öğrendiklerimiz, gizliliğe doktrinel bağlılıklarıyla sınırlı kalmamaktadır. İnançlarında; (Hz.) Muhammed’i müteakiben İslâm Devleti’nin idaresini devralan –Sünnî târîhyazımında *Hulefâ-yı Râşidîn*’den ilk

üçü– Ebû Bekr, Ömer b. el-Hattâb ve Osmân b. Affân'dan sonra yönetime gelme fırsatı bulmuş –Şîâ dünyasına göre tek meşru– İslâm halifesi İmâm Ali'ye (ö. 661) çok büyük bir yer ayıran Nusayrîler, ona Allahlık/Hâkklık tevcih ederler. Gökte veya yerde, insanın içinde yahut dışında; olmuş ya da olacak her şey, evrenin her bir zerresi; Nusayrîler nezdinde İmâm Ali'nin marifetinden, bilgeliğinden ve sonsuz ihsanından sudur eder. Mutlak yönetici odur: *Şimâlîyye* öğretisinde kavurucu güneşte, *Kilâzîyye* düsturunda aydaki sarayda hayat sürerek hükmeder. Bent'e göre, böylelikle İmâm Ali'yi taltifte, Kuzey İranlı Ali-İlâhîler ile ortak bir inanç sergilerler. Ayn-Mîm-Sîn (A.M.S)'in gereği olarak Muhammed ile Selmân el-Fârisî'ye saygı duyar, doktrin ve ritüellerinde Ali'ye kıyasla daha düşük mertebede olmak kaydıyla, onlara da sevgi beslerler. Yanı sıra, Ali'nin tarih boyunca gelmiş geçmiş tüm önemli eril kişiliklere hulûl ettiği kanısındadırlar, ibadetlerinde şarap önemli bir yer tutar⁷⁵ ve kendi kadınlarına dahi asla Nusayrî Tarikatı'nın sırlarını afişe etmezler. Ayrıca bölgenin Sünnî Müslüman ve Hristiyanları ile aynı anda kutladıkları dinsel günler, ifa ettikleri törenler/ ibadetler bulunur. İçsel dinî kabullerinde, öldükten sonra yeniden doğacaklarına ve yeni vücutlarının önceki yaşamlarında yaptıklarına göre şekilleneceğine iman ederler. Tersine de Nusayrî meşâyihından ulu zatlar ve *seyyidler* (mesela Şeyh Hasan Efendi) yeniden hayata gelmek yerine yıldıza dönüşecektir. Buna binaen Hristiyan ve Yahudi din adamlarıyla birlikte, Tarsuslu Sünnî toplumun öldükten sonra çeşitli yaratıkların donuna bürünerek tekrar hayata geleceklerine inanırlar.

Sözün özünde, Bent'in Nusayrîlere referansla okuyucusuna sunduğu veriler, genel hatlarıyla *Somno'a* koyduklarımızdır. Daha kapsamlısı, çeviri metninde keşfedilebilir. Çalışmamızı tamama erdirmeden evvel, seyahatimizin önemsedığı fakat çok-yönlülük iddiasındaki Alevî inanç tarihçiliğinin incelemeye layık gör(e)mediği bir realiteyi zikredelim. Kızılbaş-Alevî, Nusayrî ve Ali-İlâhî gruplarla Orta-Doğu'nun bir dizi yerine kısa aralıklarla gerçekleştirdiği geziler vesilesiyle tanışan Bent, Ali-odaklılık ve çeşitli kültlerde müşterek kılığlar ifası üzerinden adı geçenlerin aynı bütünü bir parçası olabilecekleri çıkarımında bulunmuştu. Hatta ona göre gelecek yıllarda yapılacak araştırmalar, söz konusu realiteyi kesinlikle kanıtlayacak, taze bilgiler üretilecekti. Dediği sahiden oldu mu? Büyük oranda Bent'in öngörülerini doğrulanarak Kızılbaş-Alevî, Nusayrî ve Ali-İlâhîler hakkında münferit boyutlarda hatırı sayılır bir külliyat biriktirildi. Mevzubahis etno-dinî kümelerin Alevîlik temelinde inşa ettikleri

75 Elbette, kapsayıcı konuşmak bir raddeye dek yanlışlık yaratabilir. Nitekim ilgili dipnotta (40. dp.) gösterdiğimiz üzere, Nusayrîler şaraba uzak (ve/ya yabancı) bir halk değildir.

doktrin, ritüel ve ana referanslar saptandı. Nitekim bugün genelde Orta-Doğu dinler tarihçiliği, özelde gayr-ı müteşerri dindarlık (Nusayrîlik, Kızılbaşlık gibi) biçimleri kısıkacında yürütülen hiçbir çalışma tümcül değildir.⁷⁶ Yani üçünü de merkeze koyarak mukayeseli, derinlemesine ve çağdaş saha verilerini merceğine alarak yaratılan tek bir müstakîl eser dahi yoktur. Bu kertede, artık araştırmacılara çok fazla iş düştüğünü; sadece Kızılbaş-Alevî, Nusayrî ve Ali-İlâhîleri değil, aynı zamanda Dürzî, Ehl-i Hâkk (Kakaî/Yâresân), Şabak (Şebek) ve İsmâîlî Alevî toplumlarında tesadüf edilen her bir inanç unsurunu, mevcut sosyo-kültürel iklimi karşılaştırmalı çalışmanın ziyadesiyle elzem olduğunu duyurmak arzusundayız.

---

76 Zikrettiklerimiz hakkında tekil biçimde fazlaca çalışma vardır. Bir çeviri-makalenin mutedil hacmini düşünerek, söz konusu çalışmalara tek tek atıfta bulunmayacağız. Çünkü en önemlilerini sıraladığımız takdirde bile, iki-üç sayfa sürecektir. Fakat bildiğimiz kadarıyla Kızılbaş-Alevî, Nusayrî, Ali-İlâhî, Dürzî, Ehl-i Hâkk (Kakaî/Yâresân), Şabak (Şebek) ve İsmâîlî Alevî geleneklerinin topyekûn araştırma konusu yapıldığı nitelikli bir yüksek lisans, doktora tezi yahut bilimsel eser (makale, kitap) bulunmamaktadır.

A. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı:

Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mübimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d):

A.DVNS.MHM.d. 68/98; 52/546.

Bab-ı Asaflı Mektubi Kalemî (A.MKT):

A.MKT. 128/100; 60/16.

Sadaret Mektubi Mübimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.):

A.MKT.MHM., 564/2; 565/27; 345/36; 260/73; 254/82; 252/11.

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III.):

AE.SSLM.III. 317/18440.

Babnalı Evrak Odası Evrakı (BEO):

BEO. 104/7755; 1358/101797; 201/15050.

Cevdet Maliye (C.ML.):

C.ML. 11/461.

Dabilye Nezâreti Mektubi Kalemî (DH.MKT):

DH.MKT. 1666/85; 1684/93; 15/29; 429/67; 1963/48; 387/24; 380/63; 917/6; 2207/72; 1762/75.

Dabilye Mubaberat-ı Umumiye İdaresi Evr. (DH.MUİ):

DH.MUİ. 151/23.

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT):

HR.MKT. 608/52; 495/4.

Haritalar (HRT.h):

HRT.h. 489; 488; 1819; 1686; 2424.

İrade Dabilye (İ.DH.):

İ.DH. 1326/9; 1325/37.

İrade Hususi (İ.HUS.):

İ.HUS. 38/9.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.):

İ.MVL. 73/1395; 242/8767.

Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî (MF.İBT):

MF.İBT. 34/14.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV):

MV. 48/40; 49/50.

Meclis-i Vala Evrakı (MVL.):

MVL. 25/22.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD):

ŞD. 362/29.

Yıldız Perakende Evrakı Dabilye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.DH.):

Y.PRK.DH. 2/37.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.):
Y.PRK.UM. 10/22.

B. Yayınlanan Kaynak ve Tetkik Eserler:

- (1897). "Obituary. J. Theodore Bent, F. S. A". *The Geographical Journal*. London: The Royal Geographical Society. 1897/9(6). 670-671.
- (1910). "Bent, James Theodore". *Encyclopædia Britannica*. C. 11/3. Cambridge: University Press. 746.
- AKBAYAR, Nuri (2001). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- AKSÜT, Hamza (2012). *Aleviler: Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan (Dede Ocaklarının, Topluluklarının ve Yerleşmelerinin Tarihi)*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- BENT, James Theodore (1890a). "Azerbeijan". *The Scottish Geographical Magazine*. 1890/VI. 84-93.
- BENT, James Theodore (1890b). "Tarsus – Past and Present". *Littell's Living Age*. 1890/ LXII. 569-575.
- BENT, James Theodore (2021). "Küçük Asya'nın Yörükleri". Çev. Ufuk Ali Kaftanlı. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*. 2021/23. 221-254.
- BENT, James Theodore (1891a). "A Secret Religion". *The Cornhill Magazine*. 1891/ XVI. 65-74.
- BENT, James Theodore (1891b). "The Ansairee of Asia Minor". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1891/XX. 225-226.
- BENT, James Theodore (1891c). "In the Mountains of Media". *The Gentleman's Magazine*. 1891/270. 124-139.
- BENT, James Theodore (1891d). "The Yourouks of Asia Minor". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. 1891/XX. 269-276.
- BENT, James Theodore (1891e). "Village Life in Persia". *Littell's Living Age*. 1891/LXXVI. 747-753.
- BESTERMAN, Theodore (1928). "The Belief in Rebirth of the Druses and Other Syrian Sects". *Folklore*. 1928/39(2). 133-148.
- BRICE, W. C. (1955). "Turkish Colonization of Anatolia". *Bulletin of the John Rylands Library*. 1955/38(1). 18-44.
- CESARANI, David (2016). *Disraeli: The Novel Politician*. New Haven ve London: Yale University Press.
- ÇAPAR, Ali (2013). *The History of Nusayris (ʿAlawis) in Ottoman Syria, 1831-1876*. Fayetteville: University of Arkansas Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DİSRAELİ, Benjamin (1847). *Tancred: or, The New Crusade II*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz.
- FEUCHTWANGER, Edgar (2000). *Disraeli*. New York: Oxford University Press.
- FRIEDMAN, Yaron (2010). *The Nuşayrî-ʿAlawis: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Leiden, Boston: Brill.
- GLASGOW, William Melancthon (1888). *History of The Reformed Presbyterian Church in America; with Sketches of All Her Ministry, Congregations, Missions, Institutions, Publications, etc., and Embellished with Over Fifty Portraits and Engravings*. Baltimore: Hill & Harvey.
- HARTLAND, Edwin Sidney (1909). *Primitive Paternity; the Myth of Supernatural Birth in Relation to the History of the Family*. London: David Nutt.

- HARTY, John (1994). "The Woman Who Hid Inside a Clock". *James Joyce Quarterly*. 1994/31. 566-568.
- JENKİNS, Terry Andrew (1996). *Disraeli and Victorian Conservatism*. New York: St. Martin's Press.
- KİREMİT, İlker (2012). XIX. Yüzyılda Nusayriler (Arap Alevileri). Ankara Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KEANE, A. H. (1908). *The World's Peoples: A Popular Account of Their Bodily & Mental Characters, Beliefs, Traditions, Political and Social Institutions*. London: Hutchinson & Co.
- KHAN, Saeed (1927). "The Sect of Ahl-i-Haqq (Ali İlahis)". *The Muslim World*. 1927/17-1. 31-42.
- KÜÇÜKKALFA, Ahmet (2019). "Ali İlahiler: Ali İlahî İnanıcı ve Seyyid İneyed Öyküleri Üzerine Röportaj (2014)". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. 2019/20. 277-299.
- OMAR, Yousef Hussein (2020). "Alawites Rebellion in Syria Against Egyptian Rule (1834-1835)". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*. 2020/22. 59-87.
- SALİSBURY, Edward E. (1866). "Notice of كتاب الباكورة السلیمانیة فی كشف اسرار الدیانة النصریة تألیف سلیمان افندی الازدی". *Journal of the American Oriental Society*. 1866/8. 227-308.
- SEZEN, Tahir (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Yay. haz. Murat Şener ve Salih Dutoğlu vd. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- STEAD, F. M. (1932). "The Ali İlahi Sect in Persia". *The Muslim World*. 1932/22-2. 184-189.
- STEAD, F. M. (1997). "İran'daki Ali-İlahi Mezhebi". Çev. Zafer Avşar – Yay. haz. Mehmet Bayrak içinde *Alevilik ve Kürtler [İnceleme-Araştırma ve Belgeler]*. Wuppertal: ÖZ - GE Yayınları.
- TALHAMY, Yvette (2008). "The Nusayri Leader İsmâ'il Khayr Bey and the Ottomans (1854-58)". *Middle Eastern Studies*. 2012/44 (6). 895-908.
- TALHAMY, Yvette (2011). "Conscription among the Nusayris (Alawis) in the Nineteenth Century". *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2011/38 (1). 23-40.
- TALHAMY, Yvette (2012). "The Nusayri and Druze Minorities in Syria in the Nineteenth Century: The Revolt against the Egyptian Occupation as a Case Study". *Middle Eastern Studies*. 2012/48(6). 973-995.
- Türkiye Bahai Toplumu (2016). *Bahai Dini: Tarihi, Öğretileri ve Toplumsal Çalışmaları*. İstanbul: Bahai Eserleri Basım Dağıtım.
- ÜNAL, Uğur (2020). *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*. Yay. haz. Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ vd. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı.
- WEİSS, Max (2015). "Community, Sect, Nation: Colonial and Social Scientific Discourses on the Alawis in Syria during the Mandate and Early Independence Periods". Yay. haz. (Ed.) Michael Kerr ve Craig Larkin: içinde *The Alawis of Syria: War, Faith and Politics in the Levant*. New York: Oxford University Press.
- WİNTNER, Stefan (2016). *A History of the Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. New Jersey: Princeton University Press.
- ZERENDİ, Muhammed (2001). *Nebil Tarihi*. Çev. Minu Deraşan. İstanbul: Baha Basım Dağıtım.

C. İnternet Kaynakları:

Tarsus, Mersin: *Wikipedia*. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Tarsus,_Mersin (Erişim tarihi: 22.09.2021).

Tarsus: Nişanyan Yeradları (*Index Anatolicus/Türkiye ve Çevre Ülkeler Yerleşim Birimleri Envanteri*).
Erişim adresi: <https://nisanyanmap.com/?yer=36075&charitasi=tarsus> (Erişim tarihi: 22.09.2021).

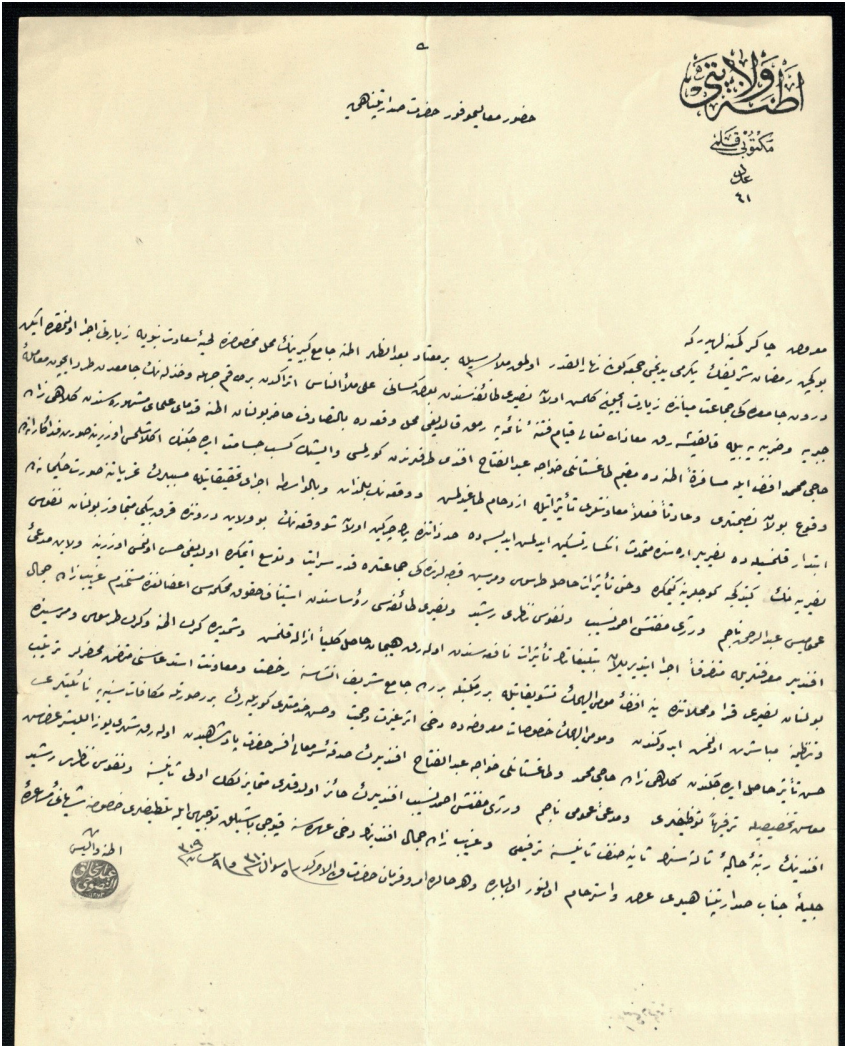
D. Süreli Yayınlar (Gazeteler):

Maryland Independent. “Heaven in The Stars” (Cuma, 20 Mayıs 1892- XIII/4). 1 (Manşet sayfası).

The Hocking Sentinel. “The Mussulman’s Fatih.” (Perşembe, 12 Kasım 1891-50/32). 1 (Manşet sayfası).

EKLER:

Ek-1: BOA., BEO., n. 201/15050 fon kodunda mahfuz belgenin orijinal görseli. Adana'da bulunan Câmî-i Kebîr'de "Ramazân-ı Şerîf'in yigirmi yedinci Cum'a günü nebâri'l-Kadr olmak mulâsesiyle" İslâm peygamberi Muhammed'in sakalını (libye-i sa'âdet-i Nebevîyye) görmeyi arzulayan kalabalığın içindeki Nusayrilere, bölge Sünnilerinin pogrom teşebbüsünü tasvir eder.

Ek-2.1: BOA., BEO., n. 201/15050 fon koduna muzâf Osmanlı Türkçesi vesikasının Modern Türkçe harflerine transkripsiyonu. (Transkripsiyon işleminden sonra, arşiv belgesinin daha kolay kavranması için muhtevâsındaki olay özetlenmiştir.)

Hû (Hüve)

Adana Vilâyeti

Mektûbî Kalemi

‘Aded: 41

Huzûr-ı Me‘âlî-mevfûr-ı Hazret-i Sadâret-penâhi'ye

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Bu geçen Ramazân-ı Şerîf'in yigirmi yedinci Cum'a günü nehârü'l-Kadr olmak mulâsebesiyle ber-mu'tâd ba'de'z-zuhr Adana Câmî'i-i Kebîr'inin mahall-i mahsûsunda lihye-i sa'âdet-i Nebeviyye ziyâreti icrâ olunmakta iken derûn-u Câmî'i'deki cemâ'at meyânında ziyâret için gelmiş olan Nusayrî Tâ'ifesi'nden bazı kesânî alâ mele'î'n-nâs Etrâk'dan bir tâkım cühela ve hazelenin Câmî'i'den tard için mu'âmele-i cebriyye ve darbiyyeye bile kalkışarak ma'âzallâh-ı Te'âlâ kıyâm-ı fitne-i nâ'imeye ramak kaldığı mahall-i vak'ada bi't-tesâdüf hâzır bulunan Adana kudemây-ı ulemây-ı meşhûresinden Külâhîzâde Hacı Mehmed Efendi ile misâfîren Adana'da mukîm Dağıştânlı Hoca Abdülfettâh Efendi taraflarından görülmesi ve işin kesb-i cesâmet edeceğinin anlaşılması üzerine sûret-i fedâkârânede vukû'u bulan nasihatleri ve âdetân fasılâ-ı mu'âvenetleri te'sîrâtıyla izdihâm dağıdılmış ve vak'anın bi'z-zât ve bi'l-vâsıta icrây-ı tahkîkâtıyla müsebbiblerin taharriyâtına sûret-i hâkîmânede ibtidâr kılınmasıyla da Nusayrîler âresinde mütehaddis inkisâr teskîn edilmiş idiyse de hadd-i zâtında pek çirkin olan şu vak'anın bu vilâyet derûnunda kırk bini mütecâviz bulunan nüfûs-u Nusayrîyye'nin gıtdikçe güçlerine gitmekte ve hatta te'sîrât-ı hâsıla Tarsus ve Mersin kasâbalarındaki cemâ'atlere kadar sirâyet ve tevsi' etmekde olduğu hiss olunması üzerine Vilâyet Müdde'î-i 'Umûmîsi Abdurrahman Necim ve Reji Müfettişi Ahmed Nesîb ve Nüfûs Nâzırı Reşid ve Nusayrî Tâ'ifesi rüesâsından İstînâf-ı Hukûk Mahkemesi a'zâlığında müstahdem Garîbzâde Cemâl Efendiler ma'rifetleriyle müteferrikân icrâ etdirilen tebligâtın te'sîrât-ı nâfi'asından olarak heycân-ı hâsıl külliyyen izâle kılınmış ve şimdi de gerek Adana ve gerek Tarsus ve Mersin'de bulunan Nusayrî kurâ ve mahalâtında yine Efendi-i mûmâileyhin teşvikâtıyla birer mekteble birer de câmî'i-i şerîf inşâsına ruhsat ve mu'âvenet istid'âsını mutazammın mahzarlar tertîb ü tanzîmine mübâşeret olunmuş idüğünden ve mûmâileyhin husûsât-ı ma'rûzada dahi eser-i gayret ve sohbet ü hüsn-i hizmetleri görülerek bir sûretle mükâfât-ı seniyyeye nâ'iliyetleri hüsn-i te'sîr hâsıl edeceğinden Külâhîzâde Hacı Mehmed Efendi ile Dağıştânlı Hoca Abdülfettâh Efendilerin sadaka-i ser-me'âlî efser-i hazret-i Pâdişâhî'den olarak şehri yüz ellîşer gurusu ma'âş tahsîsiyle terfihân

tavzîfleri ve Müdde'î-i 'Umûmî Necim ve Rejî Müfettişî Ahmed Nesîb Efendilerin hâ'iz oldukları mütemâyizliğin ulâ sânisine ve Nüfûs Nâzırı Reşîd Efendi'nin rütbe-i hâliyye-i sâlisinesinin sâniye-i sınıf-ı sânisine terfî-i ve Garîbzâde Cemâl Efendi'nin dahî 'uhdesine kapucubaşılık tevcih ile taltîfleri husûsuna şâyânî-i müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı Sadâret-penâhîleri arz ü istirhâm olunur. Ol-bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 5 Şevvâl sene 1310 ve Fî 9 Nisân sene 1309. [M. 22 Nisan 1893]

Bende

Adana Vâlisi

Mühr (Abdülhâlik en-Nasûhî | 1272)

Ek-2.2: BOA., BEO., n. 201/15050 fon kodundaki Osmanlı Türkçesi metnin muhtevâ özeti/analizi.

Arşiv dokümanından anlaşıldığına göre, Ramazân'ın 26'sını 27'ye bağlayan zaman dilimi Kadr (yaygın bilindiği şekliyle: "Kâdir") Gecesi olarak kutlanmıştır. Kadir Gecesi'ne müteâkiben Kad(î)r Günü'nde (*nehârü'l-Kadr*), öteden beri adet olduğu gibi öğleden sonra (*ber-mu'tâd ba'de'z-zuhr*) Adana Büyük Câmi'î'nde özel bir yerde korunan Peygamber sakalı (*lilye-i sa'âdet-i Nebviyye*) ziyareti başlamıştır. Sakal tutamı yöre insanlarıncâ ziyaret edilirken kalabalık içinde yerini almış Nusayriler, "Türklerden bazı cahil ve rezil" (*Etrâk'dan bir tâkım cübela ve hazelenin*) kişilerce zorbalığa maruz kalarak dövülmüşlerdir (*mu'âmele-i cebriyye ve darbîyyeye bile kalkışarak*). Nitekim bu esnada aynı ibadethanede olan Adanalı Sünnî kesimin kanaat önderleri ulemâdan iki kişi (*Adana kudemây-ı ulemây-ı meşhûresinden Külâhîzâde Hacı Mehmed Efendi ile misâfîren Adana'da mukîm Dağıştânlı Hoca Abdülfettâh Efendi*), Nusayrîlere gerçekleştirilen saldırının daha da şiddetleneceğini anlayarak linçe müdahale etmişlerdir. Böylelikle nasihatlerle olası bir katliâmı önlemişlerdir (*işin kesb-i cesâmet edeceğinin anlaşılması üzerine sûret-i fedâkârânede vukû'u bulan nasihatleri ve 'âdetân fasîlâ-ı mu'âvenetleri te'sîrâtıyla izdihâm dağdılmış*). Adana vâlisi Abdülhâlik en-Nasûhî'nin "pek çirkin olan şu vak'â" şeklinde tasvir ettiği bu hadise neticesinde, saldırı haberini alan Adana başta olmak üzere Mersin ve Tarsus'taki Nusayrî Tâ'îfeleri psikolojik zaviyeden kırgınlık duygusuna kapılmışlar (*inkisâr*), olayın araştırılması sürecinde türlü çabalarla teskîn edilseler bile bunun pek tesiri olmamıştır (*Nusayrîler âresinde mütehaddis inkisâr teskîn edilmiş idiyse de... Kırk bini müteâviç bulunan nüfûs-u Nusayrîyye'nin gitdikçe güçlerine gitmekte...*). Günler geçtikçe moralleri giderek bozulan Nusayrîlerin sâkinleştirilememesiyle, devreye "Nusayrî Tâ'îfesi rüesâsından İstînâf-ı Hukûk Mabkemesi a'zâlığında müstahdem" Garîbzâde Cemâl Efendi dâhil bazı bölge bürokratları girmiş, nihayetinde Çukurova çapında ses getiren bu pogrom teşebbüsünün yankıları elimine edilmiştir (*heycân-ı bâsıl külliyyen izâle kılınmış*).

Kanımızca belgenin en önemli ayrıntısı, olaylar durulduktan sonra zikri geçen ve nispeten II. Abdülhamid döneminin özgül şartları neticesinde yaratılan Pan-İslâmizm ideolojisinin Nusayrîler nezdindeki tashîh-i itikâd ayağıdır. Çünkü belgede “*ve şimdi de gerek Adana ve gerek Tarsus ve Mersin’de bulunan Nusayrî kurâ ve mahalâtında yine Efendi-i mûmâileyhin teşvîkâtıyla birer mekteble birer de câmi’i-i şerîf inşâsı*” cümlesi geçmektedir. Ki bu ifadenin Nusayrîlerle inanç tabiatıyla akraba Osmanlı Kızılbaş-Alevîleri için özdeş alt-anlam ve yörüengeyle kullanıldığına evvelce şahit olunmuştu (Bent, 1891d: 274; Bent, 2021: 235-236, dp. 39).